

MARE NOSTRUM'DAN AVRUPA AKDENİZ ORTAKLIĞINA: OLMAYACAK DUAYA AMİN DEMEK!

Canan BALKIR*

Giriş

Avrupa Birliği'nin komşularına yönelik yaklaşımı tarihsel olarak iki farklı stratejiye dayanmıştır. Bunlar; genişleme politikası ve bölgede istikrar sağlamaya yönelik ortaklıklardır. Genişleme dalgaları AB'nin siyasi coğrafyasını değiştirirken AB'yi yeni sınırlar, yeni fırsatlar ve zorluklarla karşı karşıya bırakmış ve bu durum da Birliğin genişleme dışı politikalar geliştirmesinde etken olmuştur. Birlik komşu ülkelere tam üyelik dışında da alternatifler sunmakta veya bu ülkeler kendi tercihleriyle AB'ne tam üye olmak istememekte ve genişleme dalgalarının dışında kalmaktadırlar. EFTA ülkelerinden Norveç ve İsviçre ikinci gruba örnektir. Kurumsal olarak Birlik üyesi olmayan bu ülkelerin birçok konuda politikaları Birliğin politikalarına çok yakın olmasına rağmen, AB üyesi olmayı seçmemişlerdir. Fakat bu tercihleri, ekonomi politikalarını AB ekonomi politikaları ile uyumlaştırarak Avrupa Ekonomik Alanı'nı kurmalarına mani olmamıştır.

Komşu ülkelere sunulan politikalardan ilki Akdeniz'in güneyindeki ülkelere yöneliktir. Birçoğu Avrupa devletinin eski sömürgesi olan Akdeniz ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerde yaşanan karşılıklı bağımlılık, bölgenin barışı, güvenliği ve küreselleşen ekonomiye eklenmesi açısından, yakın ilişkilerin kurulmasını zorunlu kılmıştır. 1970'li yıllarda Avrupa, Akdeniz ile ilişkilerini geliştirme ve uyumlaştırma gereğini duymuş

---

* *Jean Monnet Profesörü (Avrupa Ekonomik Entegrasyonu).*

ve Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın temelleri 19-20 Ekim 1972 tarihli Paris Zirvesi'nde atılmıştır.

İkinci önemli politika ise, beşinci genişleme sürecinden sonra geliştirilmiştir. Doğu'ya genişleme AB'nin siyasi coğrafyasını değiştirmiş, yeni sınırlar, yeni fırsatlar, yeni zorluklar yaratmış ve AB'nin doğu ve güney komşularıyla ilişkilerini yeniden şekillendirme ihtiyacını doğurmuştur. AB'nin yeni yaklaşımının ortaya çıkış nedenini dönemin Dış İlişkiler Komiseri Chris Patten 11 Mart 2003 tarihinde şöyle dile getirmektedir. "...AB'nin en başarılı dış politika aracı olan AB üyeliği vaadi, artık sürdürülebilir değildir. Genişlemiş AB'nin içinde yarattığımız istikrar, güvenlik ve refahı ihraç etmemiz için yeni yollar bulmaya ihtiyacımız var. Komşularımızla ilişkilerimizde daha açık bir vizyon üzerinde anlaşmalıyız."¹ Bir taraftan daha fazla genişlemenin AB'nin etkin işleyişine zarar vermesi endişesi, diğer taraftan genişlemenin durması halinde çevre ülkelerde reform sürecinin zayıflaması ve bölgedeki istikrarsızlığın artması endişesine AB'nin yanıtı "Avrupa Komşuluk Politikası" olmuştur. Avrupa Komisyonu'nun 11 Mart 2003'te "Daha Geniş Avrupa-Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimize Dair Yeni Bir Çerçeve" başlıklı belgeyi yayınlaması ile ilk adım atılmıştır. Mayıs 2004'te Avrupa Komisyonu "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi"ni sunmasının ardından 2004 ve 2005 yıllarında komşu ülkelere ilişkin "ülke raporlarını" ve "eylem planlarını" yayınlamaya başlamıştır.

Komşuluk politikasında da temel amaç Akdeniz politikasında olduğu gibi istikrar sağlamak olup, araç bölgesel işbirliğidir. Akdeniz politikasını belirleyen Barcelona Süreci, tarifeler üzerine yoğunlaşmış bir ticari bütünleşme önerirken, Komşuluk Politikası bir adım daha ileri giderek "komşulara" ekonomik işbirliğinin birçok alanına, özellikle tek pazara, katılım fırsatı sunmakta ve "kurumlar hariç her şey"² mantığına dayanmaktadır. Gerçekten de yeni Komşuluk Politikası "içeridekiler" ile "dışarıdakiler" arasındaki sınırların belirsiz hale getirildiği ve üye yapma baskısını üzerinde hissetmeden AB'nin çevre ülkelerdeki gelişmelerde söz sahibi olabileceği bir yapıdır. Bu politika üyelik perspektifi olan Türkiye ve

---

¹ European Commission, "**Wider Europe – Neighbourhood: proposed new framework for relations with the EU's Eastern and Southern Neighbours**", IP/03/358, Brussels, 11 March 2003, <europa.eu/rapid/press-release_IP-03-358_en.doc> (5 Temmuz 2017).

² Romano Prodi, **A Wider Europe- A Proximity Policy as the Key to Stability**, Brüksel, 5-6 Aralık 2002
http://ec.europa.eu/comm/external_relations/news/prodi/sp02_619.htm (5 Temmuz 2017).

Hırvatistan gibi ülkeleri kapsamadığı gibi, İstikrar ve Ortaklık Paketi kapsamındaki Batı Balkan ülkelerini de kapsamamıştır.

Son olarak bu zincire eklenen yeni bir halka “Doğu Ortaklığı Projesi” dir. Bu proje, bazı üyeleri Avrupa Komşuluk Politikası’na da dâhil olan altı eski Sovyet Birliği cumhuriyetine, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna’ya bölgesel perspektif getirmekte ve bu bölgede sosyoekonomik gelişimi ve işbirliğini artırmayı amaçlamaktadır. 1999’da AB, Rusya, Norveç ve İzlanda’nın ortak politikası olarak başlatılan Kuzey Boyutu (Northern Dimension) da, Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında 2006’da yenilenmiştir.³ 2007’de Bulgaristan ve Romanya gibi Karadeniz ülkelerinin AB’ye üye olmasıyla, Avrupa Komisyonu Karadeniz’de bir bölgesel girişim teklif etme ihtiyacını hissetmiş ve 2008’de Kiev’de gerçekleşen AB-Karadeniz ülkeleri dışişleri bakanları toplantısında Karadeniz Sinerjisi’nin hayata geçirilme kararı alınmıştır.⁴ Karadeniz Sinerjisi bağlamında özellikle çevre, ulaşım ve enerji sektörlerinde işbirliği vurgusu yapılmaktadır.⁵

Akdeniz Politikasının Öyküsü⁶

Akdeniz Bölgesinin tarih boyunca çeşitli dillerde farklı isimleri ve bu isimlerin de farklı anlamları bulunmaktadır. İncil’de bölgeye Büyük Deniz ya da Batı Denizi adı verilirken, İbranice’de bu bölgeye Orta deniz adı verilmiştir. Türkçe ve Arapçada bölgeye “Akdeniz” ismi verilmiş olmasına rağmen Arapçada bahr al-abyad (Akdeniz) kelimesinden sonra al- Mutawassit (“orta”) ifadesi de eklenmektedir.⁷ İngilizce’de ise Akdeniz anlamına gelen “Mediterranean”, iç kara anlamına gelen Latince mediterraneus kelimesinden türetilmiştir. Romalılar bu bölgeye Mare Nostrum “Bizim Deniz”adını vererek açığa denizin sahibi olduklarını iddia etmişler.

³ European External Action Service (EEAS), “**Northern Dimension**”, <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/347/northern-dimension_en> (5 Temmuz 2017).

⁴ European External Action Service (EEAS), “**Black Sea Synergy**”, <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/346/black-sea-synergy_en> (6 Temmuz 2017).

⁵ European Commission, “**Black Sea Synergy**”, <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-78_en.htm?locale=en> (6 Temmuz 2017).

⁶ Bu bölümde yazarın kendi çalışması olan Canan Balkır (der.), **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Mare Nostrum’dan Birarada Yaşamaya**, DEÜ SBE Yayını, İzmir, 2007, s.9-45, çalışmasından yararlanılmıştır.

⁷ Thomas Demmelhuber, **The Euro-Mediterranean Space as an Imagined (Geo-) Political, Economic and Cultural Entity**, Center for European Integration Studies, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn, 2006, s.5.

Akdeniz, coğrafi olarak Süveyş Kanalı'ndan girip Cebeli Tarık Boğazı'ndan çıkan gemilerin geçiş alanı olarak tanımlanabilir. Çeşitli kültür ve geleneklerin yan yana olduğu bu bölge, diller ve dinler açısından çok zengindir. Bölgede ortak bir kimlikten bahsedilemezse de çeşitli ortak paydalar tanımlanabilir. Akdeniz'de sürdürülen “güç oyunu” yüzyıllar boyunca bir Akdeniz varlığına ve bunu bağlı çeşitli alt varlıkların gelişimine neden olmuştur. Roma İmparatorluğundan sonra, Mısırlılar'a medeniyet sunduğu savıyla hareket eden Napoleon Bonaparte ile devam eden bu “güç oyunu”ndaki temel oyuncu hep Avrupa ülkeleri olmuştur. Avrupa'nın dünya ekonomisinin merkezi olduğu dönemlerde Akdeniz de Avrupa ticaretinin merkezi olmuştur. Bunun tek istisnai durumu on altıncı yüzyılda, Fransa ve İtalya kıyıları dışındaki bütün Akdeniz kıyılarının Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altına girerek Akdeniz'in adeta bir Osmanlı gölü haline dönüşmesidir. 16ncı yüzyılın sonunda Akdeniz'in batısını egemenliği altına alan İspanya'nın Atlantik'in ötesine yönelmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuya çekilmesiyle ticari kapitalizmin liderleri İngiltere, Fransa ve Hollanda Akdeniz bölgesine girmişler, süreç içinde Fransa ve İngiltere Akdeniz'e egemen olarak güney kıyısındaki ülkeleri sömürgeleştirmişlerdir. Akdenizli Arap âlimler Yunan eserlerini tercüme ederek Avrupa'nın aydınlanma döneminin yolunu açsalar da, 15nci yüzyılın sonunda Kuzey Amerika'nın keşfi Avrupa'nın ilgisinin Atlantik ötesi bölgelere kaymasına neden olunca, bölgenin parlak dönemi bitmiştir.

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile Akdeniz Avrupa'dan Uzak Doğu'ya geçen gemilerin transit geçiş alanı haline gelmiş ve Batı sömürgeciliğine hizmet etmiştir. AB'nin Akdeniz ülkeleri ile ilişkilerinin temeli Avrupa Ekonomik Topluluğunun yeni kurulmuş olduğu 1960'lı yıllara kadar gitmektedir. Topluluk Akdeniz ülkeleri ile ortaklık ve ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Fas, Tunus (1969), Mısır, Lübnan (1969) ve İsrail (1970) ile tercihli ticaret anlaşmaları, İsrail ile Ticaret Anlaşması (1964) imzalanırken; Yunanistan (1961), Türkiye (1963), Malta (1970) ve Kıbrıs (1972) ile ortaklık anlaşmaları imzalanmıştır. 1990larda Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası da ABD bölgede önemli aktör olarak kalmıştır. 1991'de Çöl Fırtınası Operasyonu ve yönlendirdiği süreç Amerikan diplomasisinin bölgede etkin ve kalıcı yerleşmesine yol açmıştır. AB ise soğuk savaş sonrası bölgedeki boşluğu doldurabilmek için 1995 yılında Barselona sürecini başlatarak Akdeniz'e yönelik önceki politikalarına göre daha kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım benimsemiştir. 1997 Amsterdam ve 1998 Viyana Zirvelerinde dış politika ve güvenlik politikasının güçlendirilmesi doğrultusunda alınan kararlar sonucu Akdeniz için bir ortak strateji geliştirilmiştir.

Global Akdeniz Politikasından Barselona Sürecine

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın ikinci aşaması 19–20 Ekim 1972 tarihli Paris Zirvesidir. Zirvede, Akdeniz ülkeleri ile yapılan tarım ve sanayi ürünlerini kapsayan sınırlı anlaşmaların global bir yaklaşımla ele alınması gereği ortaya konmuştur.⁸ Paris Zirvesi'nde Akdenizli ülkelerle Topluluğun coğrafi yakınlığı vurgulanarak, bu ülkelerin Afrika ile köprü görevi gördüğü, ortak güvenlik ve ticari ilişkilerin yanı sıra enerji sağlamada bölgenin önemi vurgulanmış ve temel amacı Topluluk ile Akdeniz ülkeleri arasında yakın ticari ve mali ilişkiler geliştirmek olan Global Akdeniz Politikası benimsenmiştir. Akdeniz ülkeleri ile yapılan İşbirliği Anlaşmaları ile bu ülkelerin sanayi ürünlerine Topluluk piyasasına gümrüksüz giriş imkânı tanınmıştır. Bu anlaşmalar her beş yılda bir yenilenecek mali protokollerle tamamlanacaktı. Bu politika o yıllarda Türkiye, Yunanistan, Cezayir, Fas, Tunus, Lübnan, Suriye, Kıbrıs Rum Kesimi, İsrail, Malta, İspanya, Mısır ve Portekiz'i kapsamına rağmen, ülkeler arasındaki görüş farklılıkları, 1973 Arap-İsrail savaşı ve petrol krizi gibi sorunlar nedeniyle fazla gelişmemiştir. Buna rağmen, Yunanistan'ın 1981, İspanya ve Portekiz'in 1986 yılında Topluluğa üye olması, Akdeniz politikasının başarısı olarak yorumlanmıştır.

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile eski Doğu Bloğu ülkelerinin AB üyeliği için başvurması, AB'nin, Akdeniz'in güneyindeki ülkelerle ilişkilerini daha dikkatli bir şekilde ele almaya ve geleneksel olarak sürdürdüğü dış ticaret imtiyazlarına dayalı yaklaşımı ve proje yardımlarına dayanan mali işbirliği politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur. Avrupa Komisyonu 12 Temmuz 1989'da "Topluluğun Akdeniz Politikasının Yeniden Yönlendirilmesi" adıyla bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri de, Akdeniz'de refah ve istikrarın, Topluluk refah ve istikrarı için de önemli olduğu vurgulanmış, Akdeniz ülkelerindeki ekonomik reformların ve demokrasi hareketlerinin desteklenmesi gerekliliğine değinilmiştir.⁹ Gerçekten de 1973'de Kopenhag Zirvesi sonrası Akdeniz ülkeleri ile beşer yıllık işbirliği anlaşmaları imzalanmış ve mali protokollerle güçlendirilmiştir. AB ile üye olmayan Akdeniz ülkeleri arasında kalıcı ve kurumsal bir işbirliği çerçevesinin oluşturulması, 1992 Lizbon, 1994 Corfu ve Essen toplantılarında geliştirilerek, nihayet 1995 Cannes toplantısında, Avrupa Komisyonu tarafından sunulan "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı" önergesinin benimsenmesiyle son halini almıştır. Bunu, 27–28 Kasım 1995

⁸ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na Bakış**, Ankara, 1999, s.4

⁹ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1999, **a.g.e.**, s.4.

tariflerinde Barselona'da Avrupa-Akdeniz Konferansı izlemif ve AB üyeleri ile Akdeniz ülkeleri, Türkiye, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Fas, Suriye, Tunus, Filistin bu konferansa katılmıştır. AB Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ile Moritanya, Arap Birliği ve Mağrip Birliği de ayrı bir statüde toplantıya iştirak etmişlerdir. Libya, Arnavutluk ile eski Yugoslavya'daki çatışmalara taraf ülkeler toplantıya katılmamışlar, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Rusya gözlemci sıfatıyla toplantıyı izlemişlerdir. Arnavutluk ve Hırvatistan gibi ülkeler kökenleri Balkanlarda olduğu savıyla ortaklık dışında tutma kararı alırken, Akdeniz ülkesi olmayan Ürdün, özellikle Orta Doğu Barış Süreci'ndeki önemli rolü nedeniyle Avrupa-Akdeniz oluşumunun bir parçası olmuştur. Görüleceği gibi, hangi ülkelerin oluşuma dâhil olacağına dair verilen kararda coğrafi tanımlardan çok jeopolitik tanımlar belirleyici olmuştur.

Barselona Konferansı sonunda yayınlanan bildirme¹⁰ ile Avrupa-Akdeniz ortaklığı üç temel amaç çevresinde kurgulanmıştır. Bunlar:

- Siyasi diyalog ve güvenlik alanlarında ortaklık: Siyasi diyalogun ve güvenliğin arttırılmasıyla oluşacak ortak bir barış ve istikrar alanı yaratmak;
- Ekonomik ve mali ortaklık: Ekonomik ve mali işbirliği yoluyla ve Akdeniz ülkelerinin zaman içinde, kendi aralarında ve AB ile gerçekleştirecekleri serbest ticaret bölgesi sayesinde ortak bir refah alanı yaratmak;
- Sosyal, kültürel ve insani boyutlarda ortaklık: Sivil toplumlar arasındaki kültür alışverişini ve anlayışı teşvik edecek biçimde sosyal, kültürel ve insani dayanışmayı geliştirmek.

Barselona sürecinde bu hedeflere ulaşmak için, birbirini tamamlar nitelikte iki araç geliştirilmiştir. Bunlar, “ikili ortaklık anlaşmaları” ve “bölgesel diyalog”dur. İkili boyut, AB ile Akdenizli ülkeler arasında ortaklık anlaşmaları çerçevesinde yürütölen ilişkilerdir. Bölgesel boyut ise, politik, ekonomik ve kültürel alanlarda özellikle ortak sorunların çözömlenmesinde bölgesel işbirliğidir. Bölgesel diyalog, ikili işbirliğini tamamlayıcı nitelikte olacak ve sürecin üç temel alanına yönelecektir. Siyasi alanda, demokrasi ve insan haklarına saygının geliştirilmesi, kamu kurumlarının saydamlık ve etkinliğinin arttırılması, bölgede dengelerin tesis edilmesi ve güven ortamının

---

¹⁰ European External Action Service (EEAS), “**Barcelona Declaration**”, <www.eeas.europa.eu/euromed/docs/bd_en.pdf> (5 Temmuz 2017).

oluşması desteklenecektir. Ekonomik ve mali alanlarda, bankacılık ve sermaye piyasaları dâhil özellikle gümrük mevzuatı, menşe kuralları, istatistikler, normlar ile hayvan ve bitki sağlığı mevzuatı olmak üzere, ekonomik geçişin sağlanması ve rekabetin desteklenmesi ile serbest ticaret alanının oluşturulması için destek verilecektir. Ulaştırma, enerji, telekomünikasyon ve bilgi teknolojisi, bölgesel işbirliği, turizm, çevre, bilim ve teknoloji, su ve balıkçılık alanlarında gerekli önlemler alınacaktır. Bilgi aktarımı ve ortak girişimlerin ve iş olanaklarının gelişmesi için, araştırma ve geliştirme merkezleri ile ekonomik uygulayıcılar arasında iletişim ağlarının kurulması desteklenecektir.

Barselona süreci 2010 yılında kurulması planlanan Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi (AASTB) hedefiyle Akdeniz Havzası'nda ortak bir refah alanı yaratarak, Akdeniz'in kuzeyi ve güneyi arasındaki yapısal ekonomik asimetrinin azaltılmasını amaçlamıştır. Kurulacak ticaret bölgesi temel olarak sanayi ürünleri ticaretini kapsayacaksa da hizmet ticaretinin de gelecekte dâhil edilmesi düşünülmüştür. Tarım ürünleri ticaretinde ise tercihli ticaret koşulları uygulanmaya devam edecektir. Avrupa Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi, AB ile her bir Akdeniz ülkesi arasında imzalanan Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Anlaşmalarına dayalı olacaktır.

Avrupa Akdeniz Ortaklığının politik ve ekonomik konuları kapsayan birinci ve ikinci ayağı kadar kültürel, sosyal ve insani konuları kapsayan üçüncü ayağına sürecinin başlangıcında yeni sömürgeci çağrışımlar yaptığı endişesi ile şüpheyle yaklaşmış olsa da, özellikle 11 Eylül sonrası üçüncü ayağın çatışmaları önlemedeki önemi anlaşılmıştır. Sürecin bu ayağını teşkil eden sosyal, insani ve kültürel konularda taraf ülkeler çeşitli toplantı ve etkinlikler düzenlemiş ve kültürel mirasın bilincine varılması ve korunması ile ilgili projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla MEDA fonları yönlendirilmiştir.

İşbirliği Anlaşmalarının Yerine Ortaklık Anlaşmaları

Akdeniz ortaklığının uygulanmasında temel araç Avrupa Birliği ile Barselona sürecindeki Akdenizli ülkelerle müzakere edilen Ortaklık Anlaşmaları olmuştur. Bu anlaşmalar 1970lerin İşbirliği Anlaşmalarının (Cooperation Agreements) yerine geçmiştir. İşbirliği Anlaşmaları Cezayir, Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye ile yapılmıştı. İlk dönem ortaklık anlaşmaları (Association Agreements first-generation) ise Kıbrıs, Malta, Türkiye ve Yunanistan ile yapılmış, daha sonrakiler ise Tunus, İsrail, Fas ve Filistin Yönetimi ile imzalanmış, Suriye, Mısır, Ürdün, Lübnan ve Cezayir ile

müzakereler daha uzun bir döneme yayılmıştır. İlk dönem Ortaklık Anlaşmaları AB üyeliği hedefine yönelikken, ikinci dönem anlaşmalarda bu hedef bulunmamaktadır. Libya gözlemci statüsünde bazı toplantılara katılmış; Batı Şeria ve Gazze ise bölge "territory" statüsünde Barselona sürecine katılmıştır.

Serbest ticaret bölgesinin gerçekleştirilmesi için Ortaklık Anlaşmalarının yanı sıra Akdenizli Ortakların kendi aralarında da serbest ticaret anlaşmaları yapmaları gerekmektedir. Ayrıca, Akdenizli Ortakların 12 yıllık bir geçiş dönemi içinde AB'den gelecek sanayi ürünleri ithalatına konan gümrük vergilerini kademeli olarak kaldırmaları beklenmektedir. Ortakların AB'ye gönderdikleri sanayi ürünleri ihracatı zaten vergiden muaf. Pazara tercihli girişi olan tarım ürünleri ticareti ise, kademeli olarak karşılıklılık esasına göre serbestleştirilecektir. Yüksek gümrük tarifeleri ile korunan sanayilerin olduğu bu ülkelerde ticaretin serbestleştirilmesinin kısa dönemli ekonomik ve politik faturası yüksek olması nedeniyle, reformlara verilecek toplumsal desteği arttırmak ve geçiş sürecini hızlandırmak için gerekli finansal destek MEDA (*Mediterranean Development Aid*) Programı çerçevesinde düzenlenmiştir.

Avrupa, Barselona süreci ile birlikte Akdenizli ortaklarını demokrasi açısından da desteklemeyi hedeflemiştir. Bu ülkelerde ekonomik reformlarla ekonomik büyüme ve refah yaratılacak, bu ekonomik büyüme ve refah, demokratik değerlerin doğal taşıyıcıları olan burjuvazinin gelişmesine imkân oluşturacak ve sonuçta ekonomideki değişim politikada da değişimi getirecektir.¹¹ Ama beklenen olmamış, Mısır örneğinde olduğu gibi 1990'lardaki ekonomik serbestleşmeden yararlanan sınırlı bir zümre politik sınırlamaları tetiklemiş ve işgücünün örgütlenmesini olumsuz etkilemiştir.¹²

Barselona süreci demokrasi açısından ve politik kriterler açısından çok başarılı olmasa da, ilk on yılında Akdenizli Ortakların ticaret artışı dünya ticaret artışı oranının üzerinde olmuş, dünya ticaretindeki payları artmış ve ülkelerin çoğunun makroekonomik göstergelerinde iyileşme görülmüştür. Üyeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi yönünde teşvik edici adımlar atılmıştır. Filistin Yönetimi hariç Akdenizli Arap ortaklar 1998 yılında Arap Birliğini yeniden canlandırmaya karar vermişler, Cezayir ise buna 2002 yılında katılmıştır. Birliğin amacı Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesini (Greater Arab Free Trade Area-GAFTA) kurmaktır. Arap Birliğinin 22

---

¹¹ Haizam Amirah Fernandez ve Richard Youngs, **The Euro-Mediterranean Partnership: Assessing the First Decade**, Real Institution Elcano, Fride, 2005, s. 25.

¹² Fernandez ve Youngs, 2005, **a.g.e.**, s.30.

ülkesinden 18'i kendi aralarındaki tarifeleri hedef olarak belirledikleri 2005 yılında sıfırlamışlar, ancak tarife dışı engeller alanında kısmen başarı sağlayabilmişlerdir.¹³ 1 Ocak 2006 da ise Mısır, Ürdün, Fas ve Tunus aralarında Serbest Ticaret Bölgesi kurulması hedefine yönelik Agadir Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye’de AB ile gerçekleştirdiği Gümrük Birliği çerçevesinde Akdeniz ülkeleri ile AB’nin yaptığı anlaşmaların uyguladığı tavizleri taşıyan serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır.¹⁴

Sosyo-Ekonomik Gelişme, Demokratikleşme ve Sivil Toplumun Güçlendirilmesinin Finansmanı

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı’nın temel mali aracını oluşturan Meda Programı¹⁵ Barselona Bildirgesi’nin hedefleri esas alınarak, ikili ve bölgesel olarak, üç temaya yöneliktir. Bunlar ekonomik geçiş destek ve sosyo-ekonomik gelişme, demokratikleşme ve sivil toplumun güçlendirilmesidir. MEDA kapsamında hibeler ikili anlaşmalar ve bölgesel programlar dâhilinde dağıtılmıştır. AB fonlarının dağıtılması konusunda yapılan en önemli eleştiri verilen desteklerin genellikle muhafazakar Müslüman sivil toplum kuruluşlarına kapalı olması ve sadece Batı tarzı örgütlenmiş sivil toplum kuruluşlarına yöneltilmesidir. 2007 yılı itibariyle MEDA programı sona ermiştir.

2007-2013 döneminde Doğu Avrupa ülkeleri, Güney Kafkasya ülkeleri, Rusya ile birlikte Akdeniz ülkelerine sağlanacak mali yardımlar, “Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı” (AKOA) kapsamına alınmıştır. Bu mali aracın önemli bir kısmı ülke programları çerçevesinde siyasi, ekonomik ve sosyal reformları desteklemeye yönlendirilmiş, geriye kalan miktarı ise bölgesel işbirliği ve sınır-ötesi işbirliğine ayrılmıştır. Söz konusu yıllar arasında Akdeniz ülkelerine bölgesel programlar kapsamında 343,3 milyon Euro ayrılırken, ülke programları kapsamında ise toplam olarak 2 milyar 962 milyon Euro tahsis edilmiştir. 11 Mart 2014’te yayınlanan bir regülasyonla,

¹³ Javad Abedini, “The Greater Arab Free Trade Area (GAFTA): an Estimation of Its Trade Effects”, *Journal of Economic Integration*, Cilt.23, No.4, 2008, s. 849.

¹⁴ Türkiye’nin Akdenizli Ortaklarla imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları için bkz. T.C. Ekonomi Bakanlığı, “Yürürlükte Bulunan STA’lar”, <<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/SerbestTic/SerbestTic-YururlukteBulunanSTA>> (21 Haziran 2017).

¹⁵ Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Çerçevesindeki Ekonomik ve Sosyal Yapılarda Gerçekleştirilecek Reformlara Eşlik Edecek Mali ve Teknik Önlemlere (MEDA) İlişkin 1488/96 (EC) Sayı ve 23 Temmuz 1996 Tarihli Konsey Yönetmeliği.

AKOA'nın yerini Avrupa Komşuluk Aracı (AKA) almıştır.¹⁶ Bu düzenleme kapsamında 16 komşuluk politikası ülkesine -ki bunlardan 10 tanesi Akdeniz ülkeleridir- üç tip program aracılığıyla fon aktarılması kararlaştırılmıştır. Bu üç tip program bütçedeki ağırlıkları sırasıyla, ikili programlar, çok ülkeli programlar ve sınır ötesi işbirlikleridir.¹⁷ İkili programlarda Birliğin öncelikleri; insan hakları, hukukun üstünlüğü, kurumsal işbirliği ve kapasite inşası, sivil toplumun desteklenmesi, sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınma, ticaret ve özel sektörün geliştirilmesi, tarımsal ve kırsal kalkınma, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, enerji, ulaşım, eğitim, hareketlilik ve göç yönetimi gibi konular öne çıkmaktadır.¹⁸ 2011'den sonra, Arap Baharı protestolarını takiben, Avrupa Birliği komşuluk politikasına 'more for more' prensibini eklemiştir: Buna göre komşu ülkelerin ekstra reform çabaları, ekstra finansal ve diğer desteklerle ödüllendirilmektedir.¹⁹ 2014-2020 yılları için Avrupa Komşuluk Aracı'na 15.4 milyar Avro fon ayrılmıştır.²⁰ Akdeniz ülkelerinin sadece ikili programlar kapsamında bu bütçeden 7.1 milyar Avroya kadar destek alması öngörülmektedir.

---

¹⁶ "Regulation (EU) No 232/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument", <ec.europa.eu/sites/eeas/files/enp-regulation-11032014_en_0.pdf> (22 Haziran 2017).

¹⁷ Regülasyon No 232/2014, Annex II.

¹⁸ Regülasyon No 232/2014, Annex II.

¹⁹ European Union External Action Service, "European Neighbourhood Policy (ENP)", <https://ec.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en> (22 Haziran 2017).

²⁰ European External Action Service, "Financing the ENP", <https://ec.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/8410/financing-enp_en> (22 Haziran 2017).

Tablo 1: Avrupa Komşuluk Politikası Kapsamında Akdeniz Ülkelerine Aktarılması Öngörülen Fon Miktarı ve Yatırım Alanları

Akdeniz Ülkeleri	AKA kapsamında ayrılan fon (milyon Avro) – 2014-2020	İlk dönem (2014-2017) için öngörülen tahsisatın alanları
Cezayir	221-270	Adalet reformu ve kamu hayatında vatandaş katılımının güçlendirilmesi (%25), İşgücü piyasası reformu ve istihdam yaratımı (%30), Ekonomi yönetimi ve ekonomide çeşitlendirmeye destek (%30), Kapasite geliştirilmesi ve sivil topluma destek (%15).
Mısır	756-924	Yoksulluğun hafifletilmesi ve yerel sosyoekonomik kalkınma (%40); Yönetim, şeffaflık ve iş iklimi (%20), Yaşam ve çevre kalitesi (%40).
Ürdün	567-693	Kamusal alanda güçlendirilmiş hesap verilebilirlik ve hakkaniyet için hukukun üstünlüğünün sağlanması (%25), İstihdam ve özel sektör gelişimi (%30), Yenilenebilir enerji ve enerji etkinliği (%30), Kapasite geliştirilmesi ve sivil topluma destek (%15).
Lübnan	315-385	Adalet ve güvenlik sistemi reformu (%15); Sosyal uyumun sağlanması, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın teşviki ve dezavantajlı grupların korunması (%40); Enerji ve doğal kaynakların şeffaf ve sürdürülebilir yönetimini teşvik (%20), Kapasite geliştirilmesi ve sivil topluma destek (%25).
Libya	126-154	Demokratik yönetim (%45), Gençlik: aktif vatandaşlık ve sosyoekonomik bütünleşme (%28), Sağlık (%16), Kapasite geliştirilmesi ve sivil topluma destek (%11).
Fas	1323-1617	Temel sosyal hizmetlere adil erişim (%30), Demokratik yönetim, hukukun üstünlüğü ve hareketliliğe destek (%25), İstihdam, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme (%25), Kapasite geliştirilmesi ve sivil topluma destek (%20).
Filistin	1833-2241	Yerel ve ulusal düzeyde yönetime destek (%5), Özel sektöre ve ekonomik kalkınmaya destek (%5), Su ve arazi alanında gelişime destek (%5), Doğu Kudüs'e destek (<%5), Geçici destek önlemleri (yıllık programlama) (%80).
Tunus	725-886	Kapsayıcı büyüme, rekabet edebilirlik ve bütünleşme reformları (%40), Demokrasinin temel unsurlarının güçlendirilmesi (%15), Sürdürülebilir bölgesel ve yerel kalkınma (%30), Kapasite geliştirilmesi ve sivil topluma destek (%15).

Kaynak: Ülkelerin ikili program belgelerinden derlenmiştir. Bkz: European External Action Service, “Financing the ENP”, < https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/8410/financing-enp_en > (22 Haziran 2017).

Barselona'dan Komşuluk Politikasına Geçiş

27 Kasım 2005 tarihinde Barselona'da 10 yıl sonra Avrupa Birliği ülkeleri ile Akdeniz bölgesindeki komşuları, ilk kez hükümet başkanları düzeyinde bir araya geldiler. AB dönem başkanı İngiltere Başbakanı Tony Blair'in başkanlığında toplanan zirveye AB ülkelerinin liderlerinin tümünün katılmasına rağmen, 10 Akdeniz ülkesinden sadece Türkiye ve Filistin Yönetimi en üst düzeyde temsil edildi. Bu durum güney komşularının AB siyasetini boykot etmeleri olarak görüldü. Barselona sokaklarında göstericiler Avrupa-Akdeniz ortaklığının, Kuzey Afrika'da yoksulluğu giderme ve Orta Doğu'ya barış getirme konusunda beklenen hedeflere ulaşamadığı mesajını verdiler. Cezayirli devlet bakanı Abdülaziz Bilhadim, "Avrupalıların birkaç avro karşılığında reform talep etmesini, bizi küçük düşürücü bir tutum olarak değerlendiriyoruz"²¹ diyerek Avrupalıları ağır bir dille eleştirdi.²² Gerçekten de, Akdeniz'e sağlanan AB maddi ve manevi desteği bölgede yaşanan geniş çaplı sorunlarla mücadelede çok yetersiz kalmıştı. AB'nin yaptığı yardımın hem miktar olarak yetersiz kalması hem de çeşitli kriterlere bağlı olması ve karşılığında reform beklentisinin olması Arap ülkelerinin tepkisini çekmişti. Körfez ülkelerinin Akdeniz'deki Arap ülkelere verdiği kredi, yardım ve yaptığı yatırımın boyutu, AB'nin kısıtlı fonlarıyla tezat teşkil etmiştir. Bu durum ileriki yıllarda da devam etmiş, 2015 ve 2016 için AB bölgedeki IŞİD tehdidine karşı yalnızca bir milyar avro ayırmışken, aynı amaç için sadece Suudi Arabistan'ın Lübnan'a 2014 yılında yaptığı yardım dört milyar dolar olmuştur.²³

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın ilk on yılında, ekonomik boyutta da elde edilen sonuçlar beklentilerin oldukça gerisinde kalmış, süreç, daha çok tarife indirimlerine odaklanılmış ve Akdeniz ülkelerine gerçekleştirmeleri gereken yapısal reformlarla ilgili yeterince teşvik sağlanamamıştır. Akdeniz'in kuzey ve güney kıyıları arasındaki gelir düzeyi farkı azalmamış ve güney komşuların gelir düzeyi AB gelir düzeyinin satın alma gücü paritesine göre sadece % 18'i kadar olmaya devam etmiştir. Ayrıca 11 Eylül saldırıları, Kasablanka, Madrid ve İstanbul bombalamaları ile ABD'nin Irak işgali sonrası Orta Doğu ve Körfez bölgesinde başlayan istikrarsızlık ve terörizm, güvenlik ve tehdit

²¹ BBC, "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Zirvesi", <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051128_euomed.shtml> (1 Kasım.2006).

²² Emerson, 2004, **a.g.e.** "...küçük teşvikler sunarken ağır yükümlülükler getiren zayıf bir komşuluk politikası kötü sonuçlar doğurabilir. AB'nin gerçek niyetleri konusunda şüphe uyandırabilir.

²³ Sally Khalifa Isaac, "EU Action in the Mediterranean: Structural Impediments Post-2011", **Middle East Policy**, Cilt. XVIII, No: 4, Winter 2016, s. 97.

kavramlarının yeniden tanımlanmasını gündeme getirmiştir. Tüm bu değişiklikler Akdeniz politikasının da yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. AB'nin Akdenizli komşuları ile ilişkilerine yeni bir boyut Avrupa Komşuluk Politikası²⁴ tarafından getirilmiştir.

Barselona Süreci, tarifeler üzerine yoğunlaşmış bir ticari bütünleşme önerirken, Komşuluk Politikası bir adım daha ileri giderek “komşulara” ekonomik işbirliğinin birçok alanına, özellikle tek pazara katılım fırsatı sunmaktadır. AB standartlarına yakınlaşma karşılığında Para-Pazar-Mobilite (3M- Money-Market-Mobility) olarak adlandırılan teşviklerin yanı sıra reformların yürütülmesi için ayrılan finansal destek, kısa vadede ya Avrupa Komisyonu tarafından yardım yoluyla ya da Avrupa Yatırım Bankası (European Investment Bank) ve Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development) tarafından sağlanan düşük faizli krediler yoluyla sağlanmaktadır. Uzun dönemde daha büyük bir ekonomik potansiyel yaratacak olan destek ise komşu ülkelerle imzalanacak Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması'dır.²⁵ Bu anlaşma sadece AB ile Akdeniz ülkeleri arasındaki ticarete engellerin kaldırılması olarak değil, Akdeniz ülkelerinin gümrükler, standartlar gibi değişik alanlarda ortak ticaret kurallarını ve süreçlerini benimsemesini sağlayacak kapsamlı bir stratejinin parçası olarak görülmektedir²⁶.

Komşuluk politikasında da genişleme stratejisinde olduğu gibi politik ve ekonomik koşulluluk mekanizmaları kullanılmaktadır. Koşulluluk (havaç sopa yaklaşımı) burada daha çok olumlu koşulluluktur, diğer bir deyişle iyi performans için teşvik. Normların içselleştirilmesi olan “sosyalleşme” ise sivil toplum ilişkilerini içerir. Sonuç olarak koşulluluk komşu ülkelerde siyasi, ekonomik, sosyal ve kurumsal bir dönüşüm sürecinin başlamasının önünü açmaktadır.

Komşuluk Politikası, AB ile komşularının birlikte oluşturacağı iki taraflı Eylem Planları yoluyla uygulanmaktadır. Eylem Planları, her bir komşu ülke

---

²⁴ Mart 2003-Avrupa Komisyonu'nun “**Daha Geniş Avrupa-Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimize Dair Yeni Bir Çerçeve**” başlıklı belgeyi sunması; Mayıs 2004- Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesini sunması; Haziran 2004- Genel İşler Konseyi'nin Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın da komşuluk politikasına dâhil edilmesi kararı.

²⁵ DKSTA'nı şu ana kadar Moldova ve Gürcistan Ortaklık Anlaşmasının uzantısı olarak imzalamıştır.

²⁶ Eberhard Rhein, “Euro-Med Free Trade Area for 2010: Whom Will It Benefit?”, **Perspectives on Development The Euro-Mediterranean Partnership**, George Joffe (Ed.), Frank Cass Publishers, London, 1999, s. 5.

için reform hedefleri belirlemede ve buna karşılık AB'nin bu ülkelere sağlayacağı desteği ve diğer taahhütlerini ortaya koymaktadır. Planlarda ekonomik alandaki temel vurgu, komşu ülkelerde gerçekleşecek yapısal reformlar yoluyla işleyen piyasa ekonomilerinin kurulmasıdır²⁷. Komşuluk Politikası, mevcut araçların yerine geçmediği için Eylem Planları, Avrupa Akdeniz Ortaklık Anlaşmaları'nın yerini almayacak, bu Anlaşmaların üzerine inşa edilecektir²⁸. AB'nin amacı yakın komşularında istikrar ve iyi yönetişime katkıda bulunmak ve AB'nin doğusunda ve Akdeniz kıyılarında iyi yönetilen demokratik ülkeler halkası oluşturmaktır.

Akdenizli Ortaklar Açısından Politikalar Başarılı Oldu mu?

Uluslararası alanda ekonomik bölgeselleşme hareketlerini inceleyen geleneksel kurama göre; bir bölgede işbirliğine dayalı ilişkilerin gelişebilmesi için önemli koşullardan birisi, ilgili ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin birbirine yakın olmasıdır. Diğer bir ifade ile, bölgesel bir kurumlaşmaya gidecek ülkelerin sosyoekonomik yapılarının, siyasi kurum ve uygulamalarının benzer özellikler taşıması beklenmektedir. Ancak, Akdeniz alanı, bu geleneksel beklentiyi karşılamaktan oldukça uzak olup siyasi, ekonomik ve kültürel olarak birbirinden çok farklı yapılardan oluşmaktadır²⁹. Merkezin zengin ülkeleri, genellikle kendi çevrelerinde ekonomik etki sağlayacakları bir alan oluşturma çabası içindedir. Bu doğrultuda komşu ülkelerle (çevre) ticari ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmekte ve bu şekilde onları kontrol etmeye çalışmaktalar. Ekonomik yazında gelişmiş merkez ülkeler ile gelişmekte olan çevre ülkelerin bütünleşmesinde emek ve sermaye merkez ülkeler lehine hareket edeceği ve bu durumun çevre ülkelerin rekabet gücünü olumsuz etkileyeceği belirtilmektedir. Fakat bütünleşmenin üye ülkelerin dış ticaretlerinde artış sağlayacağı da ifade edilmektedir. Öte yandan, merkez ve çevre ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari bağımlılığın derecesi de simetrik değildir. Çevre ülkeler, ekonomik gelişme için merkez ülkelere bağımlıdırlar³⁰. Zengin AB ile komşu Akdeniz ülkeleri arasındaki ilişkileri de bu kapsamda değerlendirmek mümkün görünmektedir. Bu anlamda Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi projesi, merkez (AB) ile çevreyi (Akdeniz ülkeleri) biraraya getiren bir bölgeselleşme

---

²⁷ Rhein, 1999, a.g.e., s. 20.

²⁸ Emerson ve Noutcheva, 2005, a.g.e., s. 9.

²⁹ Fulvio Attina, "The Euro-Mediterranean Partnership Assessed: The Realist and Liberal Views", *European Foreign Affairs Review*, Cilt. 8, 2003, s. 2.

³⁰ İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 38-39.

girişimi olarak ele alınabilir. Bu girişimin Akdeniz'in kuzey ve güney kıyıları arasındaki siyasi ve sosyo-kültürel ilişkilere de olumlu yansıtacağı ve bu şekilde ekonomik ve mali ortaklık dışındaki diğer iki unsuru da güçlendirerek Akdeniz'de barış, istikrar ve güvenliğe katkı sağlayacağı varsayılmıştır³¹. Uzun vadede ise AB ile Akdeniz ülkeleri arasında insan hakları, temel özgürlüklerin korunması, hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi gibi değerlere ilişkin mevcut farklılıkları azaltmayı hedeflemektedir³².

AB siyasi ve ekonomik çekim merkezidir. Birliğin Gayri Safi Hasılası, dünya Gayri Safi Hasılasının yaklaşık beşte biri; Birliğin ticareti dünya ticaretinin yaklaşık beşte biri ve dünyadaki doğrudan yabancı yatırımların üçte ikisi AB kökenlidir. AB, aynı zamanda, üçüncü ülkelerde demokrasiyi teşvik eden en aktif dış aktörlerden biridir. Fakat özellikle Arap Baharı'nın ardından demokrasinin teşvikinin tek başına yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca, üçüncü ülkelerin demokrasiyi ne denli benimseyecekleri AB'nin sağlayacağı teşviklerle yakından ilgilidir. Birliğe tam üyelik teşviki masada olmadığı için özendirici olacak teşvikler ekonomik bütünleşme ve vize serbestisi başlıklarıdır.

Ekonomik bütünleşmeden beklenen önemli etkilerinden birisi de Akdeniz ülkelerindeki yerel üreticiler için AB kaynaklı rekabet baskısının artırması ve bunun üretimde verimliliği artırmasıdır. Sanayi üretimi için gerekli ara malı ucuza ithal edilebilecek, bu da üretimin maliyetini artırarak fiyatı cazip hale getirecektir. Ayrıca, ticari liberalleşme üretim faktörlerinin daha etkin bir biçimde tahsis edilmesini ve karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmayı teşvik edeceği de beklentiler arasındadır. Bu durumun ise uzun vadede Akdeniz ülkelerinin refah düzeyine olumlu yönde etki edeceği beklentisi bulunmaktadır³³. Ayrıca, standartlar açısından AB ile uyum ekonomik etkinliği artıracak ve AB ile ticareti özendirecektir³⁴. Görüleceği gibi, üyelik perspektifi getirilmediği için sunulan en önemli teşvik kişilerin ve malların AB'ye erişimini serbestleştirmekle sınırlıdır ki bu da Birlik üyeleri açısından bile tartışmalı bir teşviktir. Başta tarım sektörü olmak üzere, korumacı çıkar grupları bu serbestleştirmeye karşıdır.

---

³¹ Jon Marks, "The European Challenge to North African Economies: the Downside to the Euro-Med Policy", **Perspectives on Development The Euro-Mediterranean Partnership**, George Joffe (der.), Frank Cass Publishers, London, 1999, s. 49.

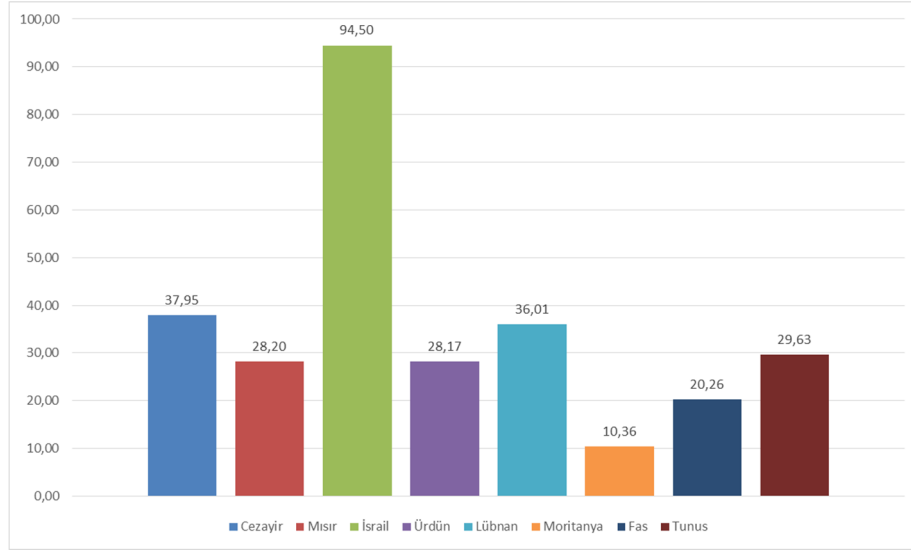
³² Attina, 2003, **a.g.e.**, s. 187-188.

³³ Saleh M. Nsouli, Amer Bisat ve Oussama Kanan, "The European Union's New Mediterranean Strategy", **Finance&Development**, 1996, <<http://www.worldbank.org/fandd/englis/pdfs>>(20 Haziran.2006).

³⁴ Nsouli, Bisat ve Kanan, 1996, **a.g.e.**

Bu beklentiler ne ölçüde gerçekleşmiştir? Temel sorun budur. Akdeniz ortaklığı ile hedeflenen ekonomik yakınsamada ne derece yol kat edilmiştir? Bu konuda iyimser olmak zordur. Akdeniz ülkelerinin ekonomik yapıları ve gelişmişlik düzeyleri halen AB ülkelerinden çok farklıdır. 2015 yılında AB'nin kişi başına düşen geliri 38,7 bin dolar iken, Akdeniz ülkelerinin kişi başına düşen milli gelirlerinin medyanı 11,4 bin dolardır.³⁵ Kişi başına düşen milli gelir açısından Birliğe en yakın olan ülke olan İsrail'de kişi başına gelir AB ortalamasının %94.5'i kadardır. En kötü durumda olan ülke ise %10.36 ile Moritanya'dır.³⁶ Diğer ülkelerin de AB ortalamasını yakalama yolunda hızlı yol aldıklarını söylemek güçtür.

Şekil 1: 2015 - Akdeniz Ülkelerinin AB Ortalamasına kıyasla Kişi Başına GSYH (AB Kişi Başına GSYH= 100)

Kaynak: Dünya Bankası'nın satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış milli gelir verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Not: Moritanya'nın 2014 yılı milli geliri kullanılmıştır.

³⁵ Aşırı değerlerin veri setini etkilememesi için aritmetik ortalama yerine medyan seçilmiştir.

³⁶ Cezayir ve Batı Sahra'ya komşu olan Moritanya, Akdeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na dâhildir. Avrupa Komisyonu'na göre Moritanya, "Avrupa'ya yakınlığı, suç ve yasadışı göçle mücadeledeki rolü sebebiyle Batı Afrika'da stratejik bir ülkedir." Bkz. "Mauritania", <https://ec.europa.eu/europeaid/countries/mauritania_en> (19 Temmuz 2017).

Akdeniz ülkeleri, İsrail ve Türkiye haricinde, yüksek gelir grubunda olmayan gelişmekte olan ekonomilerdir. Bu ülkelerin fakirlik döngülerini kırabilmeleri için yüksek ve enflasyonsuz büyümeye ihtiyaçları vardır. Son 15 yıldaki büyüme kaydı incelendiğinde, bu ülkelerin ortalama büyümesinin sadece 2004 ve 2007 yılları arasında yüzde 5'in üzerine çıktığı görülmektedir. Aynı dönemde AB'nde en düşük büyüme oranları 2.61 ve 2.93 ile güney ülkelerinde finans krizinin etkilerinin hissedildiği 2011 ve 2012 yıllarında kaydedilmiştir.

Tablo 2: Akdenizli Ortakların Büyüme Oranları (%)

Seçilmiş Akdeniz Ülkeleri	GSYH Büyüme (%) 1990-1999	GSYH Büyüme (%) 2000-2010	2015
Cezayir	1.6	3.87	3.76
Mısır	4.4	4.90	4.20
İsrail	5.2	3.78	2.51
Ürdün	4.9	6.14	2.38
Fas	2.7	4.68	4.51
Suriye*	6.0	4.78	-
Tunus	5.2	4.27	0.99

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden hesaplanmıştır.

*Suriye'nin GSYH büyüme oranı ortalaması 2000-2007 yıllarını kapsamaktadır. 2008'den sonra Suriye için veri mevcut değildir.

Bu ülkelerde üretim ve istihdamın sektörel kompozisyonuna baktığımızda, ekonomilerin genelinde üretim ve istihdam emek yoğun sanayiye, petrol sanayiine ve tarıma dayanmaktadır. Verimli arazi ve kullanılabilir su sıkıntısı bulunan yerler dışında, tarım sektörü üretim ve istihdamda önemli yer tutmaktadır. İstihdamda %1'lik payla İsrail bölge için bir istisna sayılabilir. İsrail'in tarım arazisi kısıtlı ve kitle istihdamına uygun değildir ve bu nedenle, teknoloji yoğun yöntemlerle (gelişmiş verimli sulama yöntemleri, genetik mühendisliği gibi) tarımsal üretim yapılmaktadır. Akdeniz ülkelerinde en yüksek tarım istihdam oranı %37.2 ile Fas'tadır. Fas'ın milli gelirinde ise tarım %14.4'lük bir yer tutmaktadır. Tarım istihdamında Fas'ı %25.8 ile Mısır ve %15.3 ile Tunus takip etmektedir. Tablodan da görüleceği gibi, İsrail hariç, Akdeniz ülkeleri tarımda değişen oranlarda düşük verimlilik ve teknoloji yetersizliği gibi sorunlarla boğuşmaktadır. AB'nde ise, çeşitli şekillerde teşvik edilen verimli bir tarım sektörü söz konusudur.

Tablo 2: Seçilmiş Akdeniz Ülkelerinde Üretim ve İstihdamın Sektörel Kompozisyonu (2015)

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Ülkeleri	GSYH'de Tarım (%)	GSYH'de Sanayi (%)	GSYH'de Hizmetler (%)	İstihdam Tarım (%)	İstihdam Sanayi (%)	İstihdam Hizmetler (%)
Cezayir	12.67	38.89	48.44	8.78*	30.43*	25.51*
Mısır	11.18	36.32	52.50	25.84	25.09	49.07
İsrail	-	-	-	1.02	17.4	79.79
Ürdün	4.17	29.64	66.19	-	-	-
Lübnan	4.82	16.59	78.60	-	-	-
Moritanya*	20.78	39.25	39.97	-	-	-
Fas	14.48	29.22	56.30	37.2*	17.7*	44.9*
Suriye**	17.94	32.97	49.09	13.23***	31.43***	55.33***
Tunus	10.45	28.20	61.35	15.3****	33.26****	51.05****

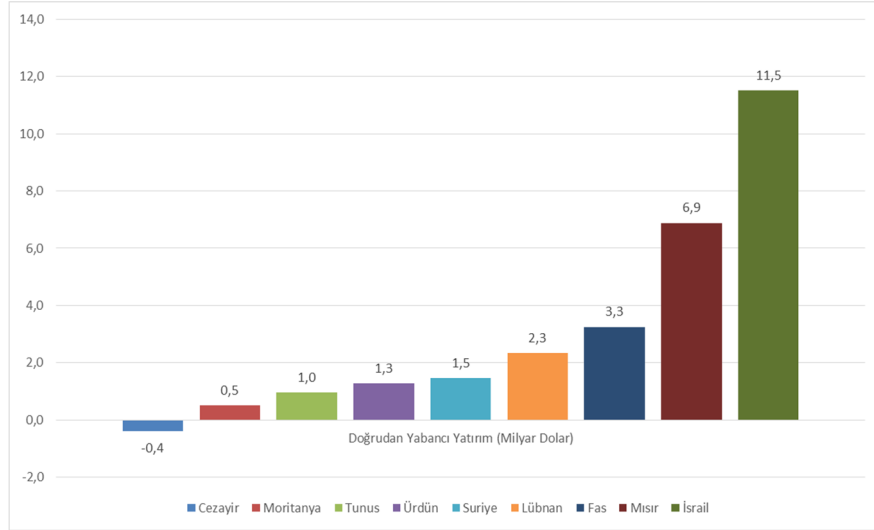
*2014 **2007 ***2011 ****2013

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanı.

Akdeniz ülkelerinin ekonomik kalkınmaları açısından yabancı sermayenin çekilebilmesi büyük önem taşımaktadır. Barselona sürecinde çizilen senaryoya göre, ekonominin serbestleştirilmesi, gümrük vergilerinin düşürülmesi, para rejiminin serbest bırakılması, devletin ekonomik süreçten elini çekmesi ile birleşince ekonomik ortam yabancı yatırımcı için cazip hale gelecek, gelen yabancı yatırım istihdamı arttıracak ve bu ülkelerden AB'ye olan göç sorunu da kendiliğinden çözülecektir. Gerçekleşme ise AB'nin çizdiği senaryodan çok farklı olmuştur. 2000'li yıllarda gelişmekte olan ülkelere giden yabancı sermaye akımının Akdenizli ortaklara yönelen kısmı %1'den azdır.³⁷ Gelen sermaye de petrol ve doğalgaz sektöründe yoğunlaşmıştır.

³⁷ Fernandez ve Youngs ,2005, a.g.e., s.40

Şekil 2: Akdeniz Ülkelerine Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (Milyar Dolar) - 2015

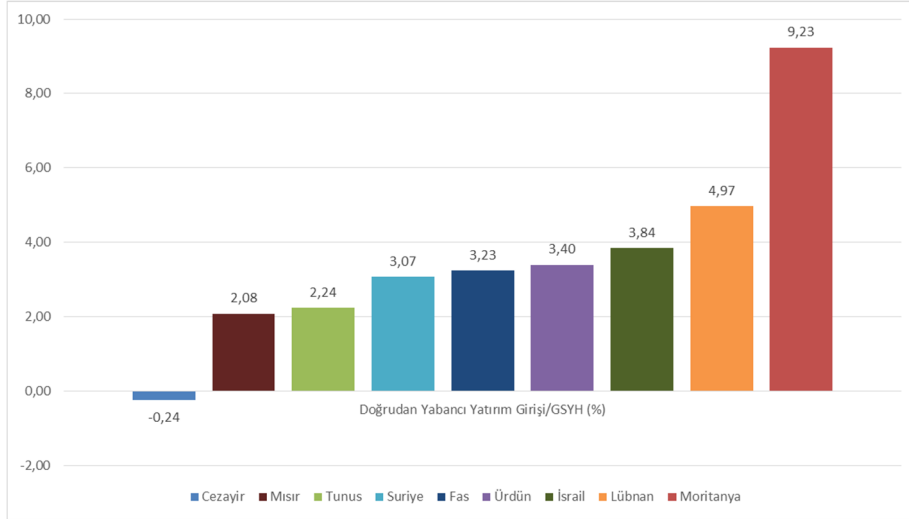
Not: Moritanya için 2014 yılının, Suriye için 2007 yılının rakamları kullanılmıştır.
Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bu ülkeler arasında en çok doğrudan yabancı yatırımı İsrail çekmektedir. İsrail'i; Mısır, Fas ve Lübnan takip etmektedir. AB'nin üçüncü ülkelerde gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırımlar içinde Akdeniz ülkelerinin payı oldukça düşük (%2 civarı) olduğu gibi, bu ülkelerin AB'nin gelişmekte olan ülkelere yönelen yatırımları içindeki payı da 1990'lı yılların başından itibaren %12'den %5'lere gerilemiştir.

Yatırımcılar bir ülkeye para yatırırken siyasal istikrar, beşeri ve fiziksel altyapı, bürokratik işlemlerin az zaman alması, özel mülkiyete getirilen kısıtlamalar, yatırıma vergi kolaylıkları ve kâr transferini gerçekleştirebilmeleri için finansal açıklık gibi unsurları dikkate almaktadırlar. Dünya Bankası'nın İş Yapma Raporu (Doing Business Report), 2017 iş yapma endeksine göre³⁸ 190 ülke içinde Akdeniz ekonomilerinden iş yapma kolaylığı en yüksek olan ekonomi 52nci sıra ile İsrail'dir. İsrail'i 68. sıradaki Fas ve 77. sıradaki Tunus takip etmektedir. Ürdün 118, Mısır 122, Lübnan 126, Cezayir 156 ve Moritanya 160nci sıradadır. En kötü durumda olan ise 178nci sırayla halen iç savaş halindeki Suriye'dir.

³⁸ World Bank Group, **Doing Business 2017: Equal Opportunity for All**, Washington, DC: World Bank. DOI: 10.1596/978-1-4648-0948-4, 2017, s. 14.

Şekil 3: Akdeniz Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi/GSYH Oranları (%)

Not: Moritanya için 2014 yılının, Suriye içinse 2007 yılının rakamları kullanılmıştır.

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Akdenizli Komşuların Artan Ticari Bağımlılığı

Avrupa -Akdeniz ticaretine bakıldığında, Akdeniz ülkeleri ile ticaretin AB'nin toplam ithalatı içindeki payının %7.6, toplam ihracatı içindeki payının ise %10.6 civarında olduğu görülmektedir (2015 itibariyle)³⁹. Öte yandan, Akdeniz ülkeleri ticareti içinde AB'nin payı yüzde elliye yakındır. Bu durum, Akdeniz ülkelerinin Birliğe olan ticari bağımlılığını göstermektedir. Dış ticaret politikasında liberalleşme arttığı ölçüde, Akdenizli komşuların, özellikle küçük ve orta ölçekli sanayilerin AB sanayinin rekabetçi baskısından olumsuz etkilenmemesi için teşviklere gereksinimi artacaktır.

³⁹ European Commission, "European Union, Trade in goods with MEDA (excluding EU) - (Mediterranean Countries In The Euro-Mediterranean Partnership)", <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_117658.pdf, > (23 Haziran 2017).

Tablo 3: AB ile Akdeniz Ülkeleri Arasındaki Ticaret

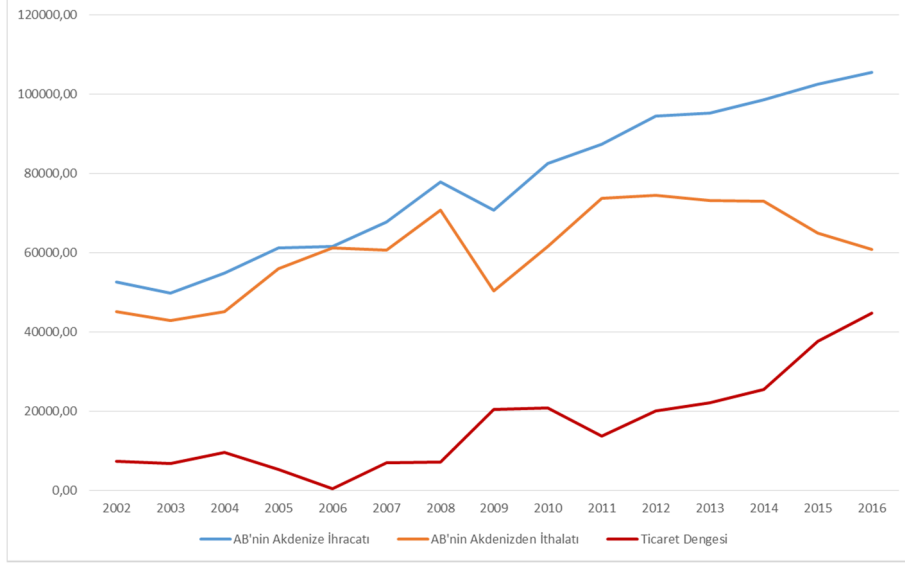
Yıllar	AB'nin Akdeniz'den İthalatı (milyon Avro)	AB'nin Toplam İthalatındaki Payı (%)	AB'nin Akdeniz'e İhracatı (milyon Avro)	AB'nin Toplam İhracatındaki Payı (%)	AB-Akdeniz Dış Ticaret Dengesi (milyon Avro)	Akdeniz'in İthalatında AB payı (%)	Akdeniz'in İhracatında AB payı (%)
2001	68.201	6.93	73.407	8.22	5.206	46.66	49.53
2005	88.171	7.50	101.671	9.58	13.499	46.75	49.40
2010	108.218	7.1	151.493	11.2	43.275	45.72	49.42
2015	131.352	7.6	190.030	10.6	58.678	43.27	49.96

Kaynak: European Commission, "European Union, Trade in goods with MEDA (excluding EU) - (Mediterranean Countries In The Euro-Mediterranean Partnership)", <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_117658.pdf> (23 Haziran 2017) belgesindeki verilerden derlenmiştir.

Görüleceği gibi, AB, Akdeniz ülkeleri ile olan ticaretinde 1990'lardan bu yana ticaret fazlası vermektedir. Akdeniz ülkeleri arasında sadece Cezayir ve Suriye'nin, petrol ihracatlarından dolayı, AB'ye karşı ticaret fazlası verdiği yıllar olmuştur. Fakat küresel finansal kriz AB ve Akdeniz ülkeleri arasındaki ticarete bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmaktadır. 2008'e kadar Akdeniz ülkelerinin AB'ye ihracatı istikrarlı bir şekilde artmış, ancak küresel krizin ardından Akdeniz ülkelerinin ihracatı hızlı bir şekilde düşmüştür. Sadece 2009 yılında Akdeniz ülkelerinin AB'ye ihracatı yaklaşık %40.5 oranında azalmıştır. Kriz sonrası toparlanma döneminde ise AB'nin ihracatı Akdeniz ülkelerinininkinden çok daha hızlı ve istikrarlı biçimde artmıştır. 2011 yılından itibaren ise Akdeniz ülkelerinin AB'ye ihracatı nominal değerde dahi azalış trendine girmiştir.⁴⁰ Böylece, Akdeniz ülkelerinin AB'ye karşı ticari açıkları, 2001 yılında 11 milyar 814 milyon Avro iken, 2015 yılında 60 milyar Avro'ya yaklaşmıştır. Akdeniz ülkeleriyle ticarete tek tek bakıldığında, AB'nin uzunca süredir neredeyse hiçbir Akdeniz ülkesiyle ticaretinde açık vermediği görülmektedir.

⁴⁰ 2012 yılında ancak %0.92 kadar ihracatta artış kaydedilmişken; 2013'de %1.8, 2014'te 0.1, 2015'te %12.5, 2016 yılında ise %6.7 oranında azalış söz konusudur.

Şekil 4: AB ile Akdeniz Ülkeleri Arasındaki Ticaret (2002-2016)⁴¹

Kaynak: Eurostat verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

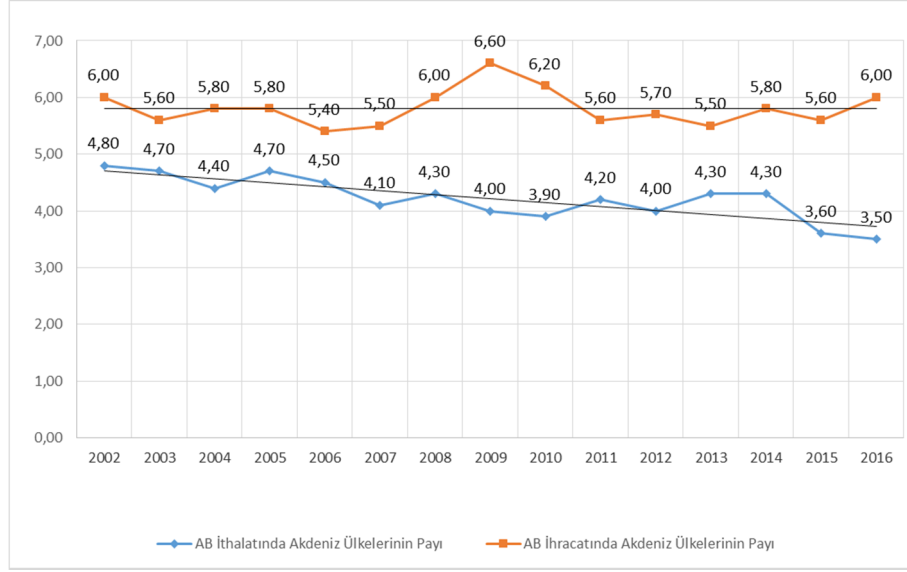
AB, Akdeniz ülkeleri ile olan ticaretinde 1990'lerden bu yana ticaret fazlası vermektedir. Sadece Cezayir ve Suriye'nin, petrol ihracatlarından dolayı, AB'ye karşı ticaret fazlası verdiği yıllar olmuştur. Fakat küresel finansal kriz AB ve Akdeniz ülkeleri arasındaki ticarete bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmaktadır. 2008'e kadar Akdeniz ülkelerinin AB'ye ihracatı istikrarlı bir şekilde artmış, hatta 2006 yılında neredeyse dış ticaret dengesine ulaşılmıştır. Ancak küresel krizin ardından Akdeniz ülkelerinin ihracatı hızlı bir şekilde düşmüştür. 2009 yılında AB'nin Akdeniz'e ihracatı yaklaşık %10 azalırken, Akdeniz ülkelerinin AB'ye ihracatı yaklaşık %40.5 oranında azalmıştır. Kriz sonrası toparlanma döneminde AB'nin ihracatı Akdeniz ülkelerinininkinden daha hızlı ve istikrarlı biçimde artmıştır. 2011 yılından itibaren ise Akdeniz ülkelerinin AB'ye ihracatı nominal değerde dahi azalış trendine girmiştir: 2012 yılında ancak %0.92 kadar ihracatta artış kaydedilebilmişken; 2013'de %1.8, 2014'te 0.1, 2015'te %12.5, 2016 yılında ise %6.7 oranında azalış söz konusudur. Böylece, Akdeniz ülkelerinin AB'ye karşı ticari açıkları, 2001 yılında 11 milyar 814 milyon Avro iken, 2015

⁴¹ Analize dâhil edilen Akdeniz ülkeleri: Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Moritanya, Fas, Suriye ve Tunus.

yılında 60 milyar Avroya yaklaşmıştır. Akdeniz ülkeleriyle ticarete tek tek bakıldığında, AB'nin uzunca süredir neredeyse hiçbir Akdeniz ülkesiyle ticaretinde açık vermediği görülmektedir.

Ticaret dengesinde Akdeniz ülkelerinin aleyhine gerçekleşen bu eğilimi, Akdeniz ülkelerinin AB'nin ithalatındaki payında da gözlemlemek mümkündür. 2002 yılında bu oran %4.8 iken, 2016 yılında %3.5'e düşmüştür. Grafikte görüldüğü üzere AB'nin ithalatında Akdeniz ülkelerinin payının çizgisi aşağı doğru gitmektedir. Akdeniz ülkelerinin AB'nin ihracatındaki payı ise 2002-2016 arası dönemde %6 civarlarında seyretmiştir. Bu serinin eğilim çizgisi ise yatay eksene paralel bir görünüm arz etmektedir. Bu eğilimde yapısal ekonomik faktörlerin yanı sıra, Arap Baharı ve sonrası siyasi istikrarsızlık, iç savaş gibi önemli olumsuz faktörler rol oynamaktadır.

Şekil 5: AB'nin Ticaretinde Akdeniz Ülkelerinin Payı (%)

Kaynak: Eurostat verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Akdeniz ülkelerinin, AB ile olan ticari bütünleşmesine paralel olarak, kendi içlerinde de bütünleşmeleri, sürecin başarılı bir biçimde işleyebilmesi için en önemli önkoşullardan birisidir. Çünkü, eğer AB ile ticari bütünleşme sağlanırken Akdeniz ülkeleri birbirlerine karşı ticari engeller uygulamaya devam ederlerse bu ülkeler açısından genellikle “merkez-uç” (hub-spoke)

etkisi olarak belirtilen bir maliyeti ortaya çıkacaktır. Birbirlerinin piyasasına doğrudan giriş olanağı bulunmayan Akdeniz ülkelerine (uç) yatırım yapmak/ ticaret yapmak yerine, Akdeniz piyasalarına giriş olanağı ticari bütünleşme sayesinde artmış olan AB ülkesini (merkez) tercih edecektir.⁴² Akdeniz ülkeleri arasında bölge içi ticaret genel olarak %5 gibi düşük oranda seyretmektedir. Güney Akdeniz'deki zayıf ticari ilişkilerin arkasında yatan faktörler arasında; ülkelerin benzer ürün yapıları, bölgesel çatışmalar ve bunlara bağlı olarak bölgesel işbirliğine duyulan siyasi isteksizlik, Akdeniz ülkelerinin geleneksel korumacı ticaret politikaları ve yetersiz ulaşım altyapıları bulunmaktadır.⁴³

Akdeniz Politikasının Başarısız Olmasında Temel Faktörler

Akdeniz ülkelerine yönelik AB politikası; Barselona süreci, Akdeniz Ortaklığı, Akdeniz İçin Birlik ve nihayetinde komşuluk politikası ve bu yapıların uzantıları ekseninde devam etmiştir. Bu politikalar dizisinin şemsiyesi sayılabilecek 1995'te başlayan Barselona sürecinin neredeyse hiçbir hedefi gerçekleştirilememiştir.⁴⁴ Bu başarısızlığın sebebini AB'nin Akdeniz politikasının etkinliğini sınırlayan, hem AB'den hem de bölgenin kendisinden kaynaklanan çeşitli faktörlerde aramak gerekmektedir. Her şeyden evvel AB'nin Akdeniz oluşumuna İsrail'i dâhil ederken bazı Arap ülkelerini dışarıda bırakması, Akdeniz Ortaklığının bölgeyi ayrıştırıcı bir Batı oyununu olarak eleştirilmesine neden olmuştur.⁴⁵

Fakat en temel sorun "kimlik ve medeniyet" konusudur. Akdeniz'in iki yakası kimlikte, kültürde, tarihte ve sosyal süreçte ciddi farklılıklarla birbirinden ayrılmaktadır.⁴⁶ Avrupa'nın sömürgeci geçmişi Arap ülkeleri tarafından unutulmamıştır. Benzer şekilde, Ortaçağ'daki Müslümanların yayılması ve Osmanlı fetihleri de, Batılıların toplumsal hafızalarında yer

---

⁴² Sedef Eylemer, "Akdeniz'de Ortak Bir Refah Alanı Yaratma Aracı Olarak Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi: Umut ile Gerçek Arasında", **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Mare Nostrum'dan Birarada Yaşamaya**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yayını, İzmir, 2007, s.98.

⁴³ Gonzalo Escibano ve Josep Maria Jordan, "Sub-Regional Integration in the MENA Region and the Euro-Mediterranean Free Trade Area", **Mediterranean Politics**, Cilt. 4, No. 2, Summer 1999, s. 136-137.

⁴⁴ Richard Youngs, "20 Years of the Euro-Med Partnership", 18.05.2015,< <http://carnegieeurope.eu/2015/05/18/20-years-of-euro-mediterranean-partnership-pub-60337>> (2 Temmuz 2017).

⁴⁵ Isaac, 2016, **a.g.e.**, s. 94.

⁴⁶ Isaac, 2016, **a.g.e.**, s. 93.

etmiştir. Avrupa'nın Batı medeniyeti olgusunun en önemli parçası oluşu, AB'nin 'Akdeniz kimliği' ve bölgede yeni bir 'biz duygusu' yaratma çabalarının samimi bulunmamasına ve bu tür girişimlerin Batı değerlerinin Arap bölgesine ihracı olarak görülmesine yol açmaktadır.⁴⁷

Samuel Huntington'a göre, ekonomik bölgeselcilik ortak kültürel paydanın olduğu durumlarda başarılı olabilmektedir. Avrupa Birliği'nin Avrupa kültürü ve Batı Hıristiyanlığı ortak zeminine dayanması da buna örnektir.⁴⁸ Avrupa-Akdeniz ortaklığı için benzer bir ortak zemin göstermek zordur. Çünkü Arap ülkeleri İslam medeniyetinin, Avrupa da Batı medeniyetinin parçasıdır ve şüphesiz ki bu medeniyet tanımında din merkezi bir rol üstlenmektedir. Din geçirgenliği olmayan bir kimlik unsurudur. Huntington'ın deyişiyle "Bir insan yarı Arap, yarı Fransız olabilir, hatta aynı zamanda iki ülkenin vatandaşı da olabilir. Ancak yarı Katolik yarı Müslüman olması [imkansızdır]."⁴⁹ Keskin kültürel sınırlar salt Avrupa ve Arap ülkeleri arasında değil, Akdeniz ülkelerinin kendi aralarında da mevcuttur. Kuzey Afrika'daki Arap ülkeleri kendilerini Akdeniz bölgesinden ziyade Arap bölgesinin alt bölgeleri olarak, hatta Akdeniz bölgesi içinde Doğu ve Batı alt bölgeler olarak ayırmış algılarken⁵⁰, Avrupalı ülkeler ise kendilerini Transatlantik Batı bölgesine ait hissetmektedir.⁵¹ Görüleceği gibi, coğrafi yakınlık bölge bilinci inşasında yeterli bir faktör değildir. Akdeniz'i, iki yakayı birleştiren bir unsur olarak değerlendirmek ne kadar geçerli bir saptamaysa, onu iki farklı dünyayı birbirinden ayıran bir unsur olarak görmek de o derece geçerlidir.⁵²

Diğer bir önemli konu ise AB'nin söylemi ve eylemi arasındaki farktır. AB bölge kimliği yaratma misyonunu sürdürdüğünü söylese de, uygulamada bu durum süreç içinde değişmiştir. Bölgede ortak kimlik duygusu oluşturma, daha çok Akdeniz için Birlik'e⁵³ bırakılmış görülmektedir. Zira Avrupa Komşuluk

---

⁴⁷ Isaac, 2016, **a.g.e.**, s. 94.

⁴⁸ Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, Summer 1993, s. 6.

⁴⁹ Huntington, 1003, **a.g.e.**, s. 6.

⁵⁰ Doğu Akdeniz, batıya nazaran daha çok Orta Doğu bölgesinin parçası olarak algılanmaktadır.

⁵¹ Isaac, 2016, **a.g.e.**, s. 94.

⁵² Isaac, 2016, **a.g.e.**, s. 94.

⁵³ Akdeniz İçin Birlik, Akdeniz havzasında işbirliğini teşvik eden, 43 ülkenin (28 AB üyesi ve 15 doğu ve güney Akdeniz ülkesi) üye olduğu hükümetlerarası bir kurumdur. Söz konusu kurum, 13 Temmuz 2008'de Paris Akdeniz Zirvesi'nde, Barselona süreciyle başlayan Avrupa Akdeniz Ortaklığı'nın bir devamı olarak kurulmuştur. AİB üç prensibe dayanmaktadır: özel projeleri destekleyen bölgesel işbirliği, 'ortak sahiplik' yani birliğin yönetiminde Kuzey Akdeniz ve Güney Akdeniz'in eşit haklara ve eş başkanlığa sahip olmaları, 'değişken geometri' yani birlik içinde daha küçük grupların, tüm üyelerin onayıyla,

Politikasında, Barcelona sürecinden gelen ‘bölge kimliği yaratma’ fikri terk edilerek, ‘farklılaştırılmış iki taraflılık’ konsepti benimsenmiştir.⁵⁴ Bu çerçevede AB’nin Arap Baharı ve demokrasi konusunda da tutarlı bir duruş sergilediğini söylemek güçtür. Arap Baharı ilk ortaya çıktığında AB hızlı ve proaktif bir politika izlemeye çalışmış ve olayları bölgede demokrasi adına bir fırsat olarak değerlendirmiştir. AB, 2011’de Akdeniz politikasında önemli değişikliklerin işareti olan ‘Güney Akdeniz’le Demokrasi ve Refah için Ortaklık’ tasarısını sunmuştur. Bu girişim ortaya koyulurken, Arap ülkelerinde gerçekleşen ‘tarihi gelişmelerin’ önemli bir değişim sürecini yansıttığını ve sadece bölge insanı için değil, AB başta olmak üzere tüm dünya için kalıcı sonuçları olacağını değerlendirirken; bu olayların bölge insanı için daha iyi yaşam şartları, insan hakları, çoğulculuk, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet umudu taşıdığına değinilmiştir.⁵⁵ Buna göre, Avrupa Birliği pasif bir seyirci olarak kalmamalı, savunduğu prensip ve değerleri, komşularının da yararlanma dileğini tüm kalbiyle desteklemelidir.⁵⁶ Ancak protestolar, devrim çabaları karmaşıklaştıkça AB’nin değer odaklı bu normatif tutumu değişmiş; güvenlik endişeleri, terörizm ve enerji arzına dair konular öne geçmiştir. Aslında Arap Baharı’ndan önce de Akdeniz’de demokrasinin teşviki çelişkilerle doluydu. Ortadoğu rejimlerinin yasa dışı göçle mücadele ve istikrarın sürdürülmesi konularında AB ile işbirliği yapmaları karşılığında AB, bu rejimlerdeki demokrasi ve insan hakları ihlallerine göz yumuyordu.⁵⁷ Retorikte devam eden güçlü demokrasi, insan hakları ve sosyal adalet vurgusuna rağmen, AB’nin söylemleri ile uygulamaları arasındaki makasın açılması inanırlılığının zedelenmesine neden oldu. Avrupa Komşuluk Politikası da demokratikleşme konusunda çok güçlü bir dil kullanmasına rağmen, uygulamada demokrasi teşviki konusunda zafiyet gösterdi.⁵⁸ Akdeniz’de demokrasinin teşvikine dair uygulama ve retorik arasındaki bu fark, AB’nin ‘normatif güç’ savını olumsuz etkilemekte ve Birliğin temelde enerji arzı

---

ortak çıkarlarına uygun projelerde işbirliği yapabilmeleri. <<http://ufmsecretariat.org/who-we-are/>> (21 Temmuz 2017).

⁵⁴ Rafaella A. Del Sarto ve Tobias Schumacher, “From EMP to ENP: What’s at Stake with the European Neighbourhood Policy towards the Southern Mediterranean”, **European Foreign Affairs Review**, 10: 17-38, 2005, s. 21.

⁵⁵ European Commission, “**Partnership for democracy and prosperity with the Southern Mediterranean**”, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Arx0024>> (3 Temmuz 2017), s. 2.

⁵⁶ European Commission (Partnership for democracy and prosperity with the Southern Mediterranean), s. 2.

⁵⁷ Assem Dandashly, “The EU Response to Regime Change in the Wake of the Arab Revolt: Differential Implementation”, **Journal of European Integration**, Cilt.37, No.1, 2015, s. 38.

⁵⁸ Patricia Bauer, “The European Mediterranean Policy after the Arab Spring: Beyond Values and Interests”, **Middle East Critique**, Cilt.24, No.1, 2015, s. 30.

güvenliği, göç kontrolü, siyasi İslam'ın kontrol altına alınması gibi konular çerçevesinde otoriter rejimlerle işbirliği yapan salt çıkar odaklı bir aktör olarak algılanmasını güçlendirmektedir.⁵⁹

AB politikasının tutarlı ve etkin olabilmesi için en azından çekirdek üyelerin bölge ile ilgili çıkarlarının uyumlu olması gerekmektedir. Halbuki, üye devletlerin Akdeniz'le ilgili birbirlerinden farklı politikalar izledikleri görülmektedir. Arap Baharı'nın etkisi Libya'ya vardığında Fransa askeri müdahalenin başını çekerken Almanya çekimser kalmıştır. Fransa, Kuzey Afrika'ya yönelik finansmanın AB şemsiyesinden ziyade, Fransız ulusal programları aracılığıyla yapılmasına uğraşmıştır.⁶⁰ Sonuç olarak, üye ülkelerin bölgeyle olan ticareti ve enerji ihtiyacı farklı olduğundan Akdenizli komşularla ilişkileri de farklılaşmaktadır.

Akdenizli komşulardan kaynaklanan bir sorun da siyasi gücün küçük bir elit grubun elinde olması ve asker, polis, iş dünyası gibi grupların da rejimden imtiyaz koparma peşinde olmalarıdır.⁶¹ Bu sosyal yapılanma, Akdenizli Arap komşularda sivil toplumun gelişimini ve dolayısıyla AB'nin norm ve değerlerinin yerel STK'lar aracılığıyla desteklenmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca proje bazlı desteğin karmaşık projelendirme süreci de işbirliğinin etkinliğini azaltmaktadır. Fas'taki bir Komisyon görevlisi konuyu açıklarken “... Değişim isteyen yerel aktörler, gerekli eğitim verilmeden kendilerinden talep edilen karmaşık başvuru prosedürlerinden, külfetli ve uzun planlama süreçleri ve finansal yönetim ve raporlama koşullarından şikâyetçiler.” demiştir.⁶² Genel olarak, AB desteği, diğer aktörlerin mali desteklerine kıyasla, çok daha fazla ön koşullara, prosedürlere ve değerlendirme süreçlerine bağlandığı için tepki çekmektedir.

---

⁵⁹ Örneğin, Libya ile tutumu dikkate alındığında, Libya'da protestolar başladığında önce değer odaklı bir tutum takınmışken, süreç içinde iç savaş nedeniyle istikrarsızlığın ve güvenlik sorununun sürmesi, bölgedeki militanların silahsızlandırılmaması, yasa dışı göçün artışı gibi faktörler etkili oldukça, Libya'ya karşı daha çok göç kontrolü ve güvenlik odaklı politika benimsemeye başlamıştır. Diğer taraftan Tunus olumlu bir istisna olarak gösterilebilir. Bu ülkedeki yerleşik siyasi partilerin, sendikaların ve eğitimli bir orta sınıfın varlığı ve önceden AB'nin Bin Ali rejimine verdiği desteğe rağmen Birliğin Tunus'ta meşru bir aktör olarak görülmesi, AB destekli reform politikaları için uygun bir yerel iklim oluşturmuştur.

⁶⁰ Isaac, 2016, **a.g.e.**, s. 99.

⁶¹ Bauer, 2015, **a.g.e.**, s. 32.

⁶² Michelle Pace, “Paradoxes and contradictions in EU democracy promotion in the Mediterranean: the limits of EU normative power”, **Democratization**, Cilt.16, No.1, 2009, s. 45.

AB'nin Akdeniz'deki politikasının etkinliğinin sınırlayan başka bir önemli faktör ise diğer aktörlerin bölgedeki artan etkileridir. Çin bölge ile özellikle enerji alanında ilişkilerini arttırırken, Körfez ülkeleri finansal kaynaklarıyla bölgede fark yaratma çabalarına devam ediyorlar. AB, Arap Baharı'nı demokrasi ve AB değerleri için bir pencere olarak değerlendirirken, Baas rejimleriyle tarihsel olarak yakın ilişkiler içinde olan Rusya bu olayları, özellikle Libya müdahalesinin ardından, millî güvenliğine tehdit olarak görmüş ve Suriye'deki iç savaşa askerî olarak müdahil olarak bölgedeki siyasi gücünü arttırmıştır. Rusya'nın sert gücü, AB'nin yumuşak ve normatif güç savına karşı bir alternatif olarak yükselmiştir. Başka bir örnek ise Mısır'dır. Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkeleri Müslüman Kardeşler'in yönetimden düşürülmesinden sonra Mısır'ı 12 milyar dolar ile desteklemeyi taahhüt etmişlerdir.⁶³ Körfez ülkelerinin sadece Mısır'a taahhüt ettiği bu rakam, AB'nin tüm komşuluk politikası ülkelere altı senelik ayırdığı (2014-2020) 15.4 milyar Avroluk bütçeyle boy ölçüşür derecededir.

Akdeniz Ortaklığının Geleceği

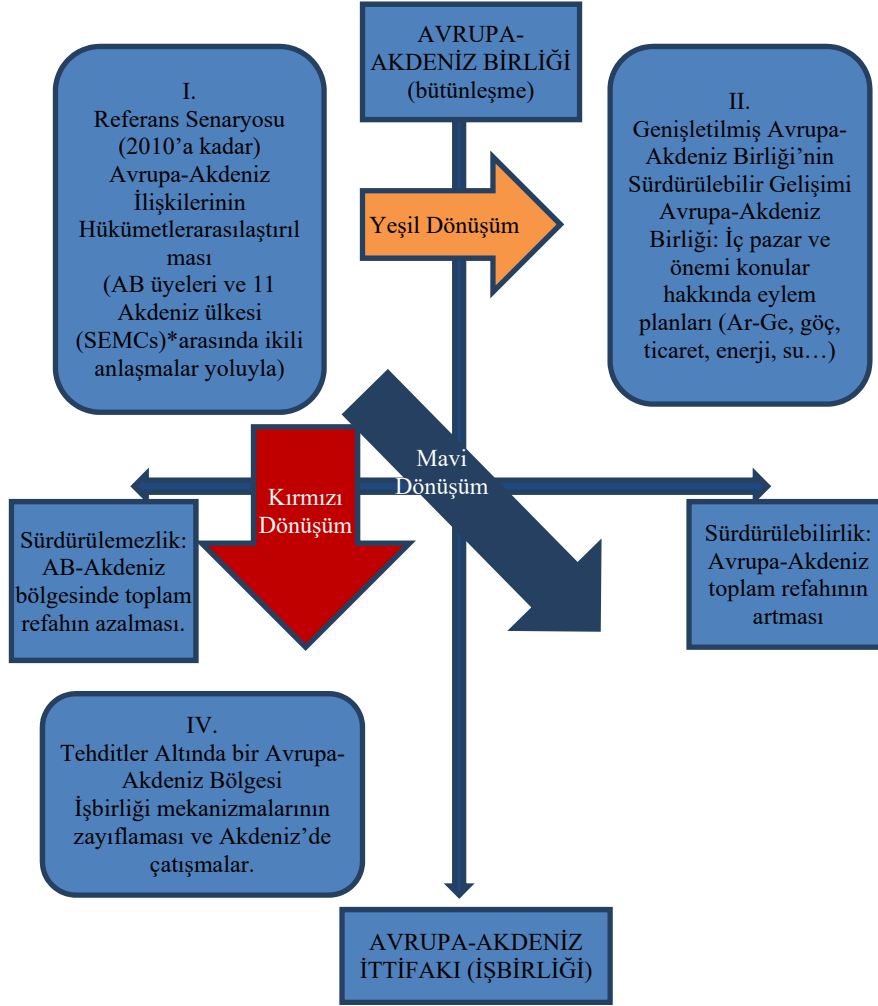
Akdeniz Ortaklığının gerçekten bir geleceği var mı? Bu konu sadece Akdeniz'in güneyindeki ülkeleri değil, AB'ni de yakından ilgilendirdiği için 17 araştırma kuruluşunun işbirliği ile gerçekleştirilen MEDPRO (*Mediterranean Prospects*) projesini AB finanse etmektedir.⁶⁴ Proje 2030 yılında Avrupa-Akdeniz bölgesi ilişkilerini çeşitli senaryolar altında incelemektedir.⁶⁵ Hükümetlerarası eksende ve ikili anlaşmalar yoluyla *status quo*'nun devam ettirildiği Avrupa-Akdeniz ilişkilerinin 2010 yılına kadar olan durumu referans noktası olarak alınmış ve geleceğe yönelik üç ayrı senaryo çizilmiştir (Şekil 6).

---

⁶³ Dandashly, 2015, **a.g.e.**, s. 49.

⁶⁴ "About MEDPRO", < <http://www.medpro-foresight.eu/content/about-medpro> > (12 Temmuz 2017).

⁶⁵ Analize dâhil edilen Akdeniz ülkeleri: Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Filistin, Suriye, Tunus ve Türkiye.

Kaynak: Rym Ayadi ve Carlo Sessa, "What Scenarios for the Euro-Mediterranean in 2030 in the wake of the Arab Spring?", Mediterranean Prospects, MEDPRO Policy Paper No. 2, 2011, s. 2.
 (*)SEMCs: Güney ve doğu Akdeniz ülkeleri (Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Filistin, Suriye, Tunus, Türkiye)

Avrupa Birliği değer odaklı politikalarını, koşullar kötüleştiğinde güvenlik odaklı politikalar lehine değiştirerek otoriter rejimlerle işbirliği yapınca, Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerinde siyasi reformlar ve insan hakları gündemin alt sıralarına inmiş, terörle mücadele, yasadışı göçün önlenmesi için sınır kontrolü gibi

konular gündemin ön sıralarına çıkmıştır. ⁶⁶ Bu tutumu temsil eden son adımlardan biri de, Akdeniz İçin Birlik'in kurulması olmuştur.⁶⁷

Günümüzde Akdeniz bölgesinde, siyasi özgürlüklerin ve hukuk devletinin gerilemesi maalesef istisnadan ziyade bir norm olmuştur.⁶⁸ İstikrarsızlaşma sürerken demografik gelişmeler de sorunları karmaşıklştırmaktadır. Akdeniz ülkelerinin doğum oranları son yıllarda stabil hale gelmekle beraber, çalışma çağındaki nüfusun 2030'a kadar artması beklenmektedir.⁶⁹ Temel eğitimde önemli yol kat edilmiş olsa da, arz ve talep edilen yeteneklerin uyumsuzluğu, güvenlik sorunları gibi faktörler istihdama engel olmakta ve Avrupa'ya doğru ekonomik nedenli göçü tetiklemeye devam etmektedir. Bölgedeki ekonomik büyüme, düşük verimlilik, yetersiz kurumsallaşma, pazarın parçalı oluşu, bütünleşme eksikliği ve yeterince yabancı yatırımın gelmemesi gibi etkenlerden olumsuz etkilenmektedir.⁷⁰ Tabii ki bu gelişmeler her ülkede aynı boyutta yaşanmamaktadır.⁷¹ Ürdün, Fas ve Tunus gibi reformlar yapan ülkeler daha yüksek büyüme oranları kaydetmektedirler.⁷² Şayet Avrupa-Akdeniz ilişkileri bu senaryo altında devam ederse, 2010 yılında dünya gayrisafi hasılasının %2.7'sini oluşturan Akdeniz bölgesinin, 2030'da %3'ünü temsil etmesi beklenmektedir ki bunun önemli kısmı Türkiye ve İsrail kaynaklı olacaktır.⁷³ Diğer bir deyişle, Güney Akdeniz ile Kuzey arasındaki iraksama durumunun devam edeceği söylenebilir.

Referans senaryosundan daha kötü bir durumu temsil eden ve "Tehditler Altında Avrupa-Akdeniz Bölgesi" olarak adlandırılan senaryoya göre ise (Bkz. Şekil 6), bölgede kısa süren çatışmaların uzaması ve bunların ülkeden ülkeye sıçraması sonucu, derin siyasi belirsizlikler ve artan sosyoekonomik sorunlar öngörülmekte ve neticede Akdeniz'in birleştirici bir unsur yerine medeniyetleri ayıran bir çizgi haline dönüşmesi beklenmektedir.⁷⁴ Referans

---

⁶⁶ Rym Ayadi ve Carlo Sessa, "Scenarios Assessment and Transitions towards a Sustainable Euro-Mediterranean in 2030", **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 9,, 2013, s. 1.

⁶⁷ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 2.

⁶⁸ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 2.

⁶⁹ Rym Ayadi ve Alia El Mahdi, "Human Capital, Inequality and Migration in Southern and Eastern Mediterranean Countries", **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 8, 2013, s. 1.

⁷⁰ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 2.

⁷¹ Ekonomik gelişmişlik açısından Türkiye ve İsrail'i analize dahil etmemek gerekmektedir.

⁷² Marek Dabrowski ve Luc De Wulf, "Economic Development, Trade and Investment in Southern and Eastern Mediterranean Countries: An Agenda towards a Sustainable Transition", **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 4, 2013, s. 1.

⁷³ Rym Ayadi ve Carlo Sessa, "What Scenarios for the Euro-Mediterranean in 2030 in the wake of the Arab Spring?", **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 2, 2011, s. 1.

⁷⁴ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 4.

senaryosundan bu duruma geçiş ‘kırmızı dönüşüm’ olarak adlandırılmaktadır. İnatçı yüksek işsizlik, büyüyen gelir eşitsizliği, iş iklimindeki bozukluk, yozlaşmışlık, nepotizm, kötü yönetim ve elitlerin gösteriş tüketimi gibi Arap Baharı olaylarını tetikleyen ve sonrasında da gerginlik kaynağı olan faktörlerin⁷⁵ devam ettiği ve var olan çatışmaların şiddetlendiği bu olumsuz senaryoya göre, 2015-2030 arası görülecek ekonomik kayıp kümülatif gayrisafı hasılanın asgari %12.7’sine denk gelecektir, bu çerçevede ihracat %20, ithalat %13 azalacak; yerli ve yabancı yatırımda %13’ten fazla, ve özel tüketimde %13.4’lük düşüş gerçekleşecektir.⁷⁶ Araştırmacılara göre bu tahminler iyimser olabilir, gelecek bundan daha da kötü olabilir.

Bölgeye sürdürülebilir büyüme getirecek senaryo ise Avrupa Ekonomik Alanı’na benzer bir ortak pazar kurulmasını içermektedir. Kurulacak bu ‘Avrupa-Akdeniz Birliği’ (*EU-MED Union*) taraflar arasında derin sosyoekonomik ilişkiler kuracak, mal, sermaye ve insan hareketliliğini serbestleştirecek, Akdeniz ülkelerinin AB iç pazarıyla bütünleşmesini sağlarken doğal olarak AB müktesebatının Akdeniz ülkelerince benimsenmesine yol açacaktır.⁷⁷ AB üyeliği olmasa da, Avrupa-Akdeniz Birliği üyeliği, Akdeniz havzasında istikrarın artırılması için önemli bir teşvik kaynağı olacaktır. Akdeniz ülkelerindeki ekonomiye dair yasaların AB müktesebatı ekseninde uyumlaştırılması, bu ülkelerin hem kendi aralarındaki hem de AB ile olan ekonomik ilişkilerini kolaylaştıracaktır. Referans senaryodan Avrupa-Akdeniz Birliği’ne geçiş ‘yeşil dönüşüm’ olarak tanımlanmıştır. Zira yeşil dönüşüm, AB’nin enerji⁷⁸ ve çevre gibi anahtar sektörlerdeki politikalarının zeminini oluşturan yeşil büyüme stratejilerini içerecektir.⁷⁹ Yeşil dönüşümün referans senaryoya kıyasla, %7 ek GSYH, %11’e yakın ek yatırım, %11’den daha fazla ek özel tüketim, %5 ek ihracat ve %7 ek ithalat yaratması tahmin edilmektedir.⁸⁰ Bu senaryonun gerçekleşmesi ve bütünleşmenin artmasıyla beraber, Avrupa Komşuluk Politikası ve Akdeniz İçin Birlik gibi çok taraflı girişimlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir.

AB-Akdeniz ilişkilerinin geleceği ile ilgili diğer bir senaryoda ise Bölge kendi içinde heterojenleşmektedir. Bu senaryoda, güneyde ve doğuda Akdeniz bölgeleri ile Kuzey’de AB, bütünleşmeye gitmeyen ayrı yapılar olarak kalmakta,

⁷⁵ Dabrowki ve De Wulf, 2013, **a.g.e.**, s. 2.

⁷⁶ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 4.

⁷⁷ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 5.

⁷⁸ Akdeniz bölgesinin dünya petrol üretimindeki payı %6, gaz üretimindeki payı ise %5 olup, uluslararası transit ticareti kapsamındaki petrol ve gaz enerji hatlarının yaklaşık %25i Akdeniz’den geçmektedir.

⁷⁹ Ayadi ve Sessa, 2011, **a.g.e.**, s. 3.

⁸⁰ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 5.

ancak işbirliği yaparak ‘AB-Akdeniz İttifak(lar)’ı’ oluşturduklarıdır.⁸¹ Bu da Akdeniz’de Batı Akdeniz, Güney Akdeniz, Doğu Akdeniz, Mağrip ve Maşrik gibi alt bölgelerin birbirinden bağımsız olarak AB ile işbirliğine gidebileceğine işaret etmektedir.⁸² Bu senaryoda AB müktesebatının Akdeniz ülkelerince benimsenmesine ve iç pazar bütünleşmesine yer yoktur. AB-Akdeniz ilişkileri hükümetlerarası ve bölgelerarası zeminde ilerleyecektir. Sonuç olarak Avrupa-Akdeniz İttifakı; alt bölgeleri kendi özel sorunları, fırsatları ve meydan okumaları olan ayrı coğrafi yapılar olarak tanımlayarak, ilişkiler farklılaştırılmış çok taraflılık ve bölgesel işbirliği zemininde ilerleyecektir.⁸³ Bu senaryoya geçiş sivil toplumun, siyasi karar alıcıların ve vatandaşların katılımıyla gerçekleşecektir: Sürecin merkezi gerçekten Akdeniz olacağından, bu senaryoya ‘mavi dönüşüm’ adı verilmiştir.⁸⁴ Mavi dönüşüm sonucu, referans senaryoya kıyasla %4.6 daha fazla GSYH, %7.4 ek yatırım, %7.3 ek özel tüketim, %6.1 ek ihracat ve %14.2 ek ithalat gerçekleşmesi beklenmektedir.⁸⁵

Sonuç

Akdenizi gerçek bir refah ve barış alanına çevirecek senaryoda kısa dönemde AB’nin ülkelere göre farklılaştırılmış eylem planları ile demokrasi, insan hakları, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü gibi norm ve değerlerin kuvvetlendirildiği siyasi rejimlere geçişi desteklemesi beklenmektedir. Orta ve uzun dönemde ise demokratikleşmenin yanı sıra Akdeniz ülkelerinin AB müktesebatını benimsemesi, AB ile Akdeniz ülkeleri arasında derin ve kapsayıcı ticaret anlaşmalarının gündeme gelmesi, güney- güney işbirliğinin gelişmesi, ve diğer sosyo-ekonomik ilerlemelerin sonucunda Avrupa- Akdeniz Ekonomik Alanı (Euro-Mediterranean Economic Area) kurulması gerçekleşecektir. Fakat böyle bir senaryonun ayak sesleri halen duyulmamaktadır. Düzensiz göçü kontrol etme ve enerji arzının güvenliğini sağlama gibi öncelikler nedeniyle, AB bölgedeki mevcut otoriter rejimlerle işbirliğini devam ettirmekte ve insan hakları ihlalleri konusunda sert bir tavır takınmaktan uzak durmaktadır. Sonuç olarak, AB, Akdenizli komşuların hem ekonomik liberalizasyonunda hem de demokratikleşmesinde kendinden beklenen rolü oynayamamış ve Akdeniz bir refah denizi olamamıştır. Zaten olması bir hayaldi...

---

⁸¹ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 5.

⁸² Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 6.

⁸³ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 6.

⁸⁴ Ayadi ve Sessa, 2013, **a.g.e.**, s. 6.

⁸⁵ Leonidas Paroussos, Kostas Fragkiadakis, Ioannis Charalampidis, Stella Tsani ve Pantelis Capros, “Macroeconomic Scenarios for the Euro-Mediterranean Area, **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 7, 2013.

Kaynaklar

- A Secure Europe in a Better World- European Security Strategy, Adopted by European Council in Brussels, 12.12.2003.
- Abedini, Javad. "The Greater Arab Free Trade Area(GAFTA): an Estimation of Its Trade Effects", **Journal of Economic Integration**, Cilt.23, No.), 2008, s. 848-872.
- "About MEDPRO", <<http://www.medpro-foresight.eu/content/about-medpro>> (12 Temmuz 2017).
- Açıkmeşe, Sinem Akgül, "Management of Security in EU's Neighborhood: Union's Tactics Revisited", **Perceptions: Journal of International Affairs (Special Issue on Redefining Regional Security in Wider Europe and the Broader Middle East)**, Cilt. X, No. 3, 2005
- Akçapar, Burak, Mensur Akgün, Meliha Altunışık ve Ayşe Kadioğlu, **Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Demokratikleşme Tartışması: Türkiye'den Sivil Bir Tespit**, İstanbul Çalışması # 3, İstanbul, Türkiye, 25-27 Haziran 2004.
- Ayadi, Rym ve Alia El Mahdi, "Human Capital, Inequality and Migration in Southern and Eastern Mediterranean Countries", **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 8, 2013.
- Ayadi, Rym ve Carlo Sessa. "Scenarios Assessment and Transitions towards a Sustainable Euro-Mediterranean in 2030", **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 9,, 2013.
- Ayadi, Rym ve Carlo Sessa, "What Scenarios for the Euro-Mediterranean in 2030 in the wake of the Arab Spring?", **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 2, 2011.
- Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, **MED Programları El Kitabı Avrupa Akdeniz Ortaklığı Rehberi**, Ankara 1996
- Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na Bakış**, Ankara 1999
- Avrupa Komisyonu, "Avrupa Komşuluk Politikası", Erişim: 01.Kasım.2006, <http://ec.avropa.eu/world/enp/policy_en.htm> (12 Temmuz 2017).
- Balkır, Canan, "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Mare Nostrum'dan Birarada Yaşamaya", Canan Balkır (der.), **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Mare Nostrum'dan Birarada Yaşamaya**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yayını, İzmir, 2007, s.9-45.
- Bauer, Patricia. "The European Mediterranean Policy after the Arab Spring: Beyond Values and Interests", **Middle East Critique**, Cilt.24, No.1, 2015, s. 27-40.
- BBC, ""Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Zirvesi", http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051128_euomed.shtml> (1 Kasım 2006).
- BBC, "29 Kasım 2005 Basın Özeti", Erişim: http://www.bbc.co.uk/turkish/pressreview/story/2005/11/051129_pressreview.shtml> (5 Kasım 2006).

- Bozkurt, Enver, Mehmet Özcan ve Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, Asil Yayın Dağıtım, 2006.
- Brezekinski, Zbigniew, “Büyük Ortadoğu'ya Dikkat”, **New York Times**, 8 Mart 2004.
- Dabrowski, Marek ve Luc De Wulf. “Economic Development, Trade and Investment in Southern and Eastern Mediterranean Countries: An Agenda towards a Sustainable Transition”, **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 4, 2013.
- Dandashly, Assem. “The EU Response to Regime Change in the Wake of the Arab Revolt: Differential Implementation”, **Journal of European Integration**, Cilt.37, No.1, 2015, s. 37-56.
- Del Sarto, Raffaella A. ve Tobias Schumacher, ‘From EMP to ENP: What’s at Stake with the European Neighbourhood Policy towards the Southern Mediterranean?’, **European Foreign Affairs Review**, Cilt.10, No. 1, Spring 2005, s.17-38.
- Delegation of European Commission to Japan, “Facts and Figures- 2005”, <http://www.deljpn.ec.europa.eu/relation/showpage_en_relations.figures.php > (20 Şubat 2007).
- Demmelhuber, Thomas, **The Euro-Mediterranean Space as an Imagined (Geo-) political, Economic and Cultural Entity**, Center for European Integration Studies, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn 2006.
- DTM, “Avrupa Birliği Komşuluk Politikası”, [http://www.dtm.gov.tr/ab/Cesitli Calismalar/AB%20Komsuluk.htm](http://www.dtm.gov.tr/ab/Cesitli_Calismalar/AB%20Komsuluk.htm) (15 Kasım 2006).
- Emerson Michael ve Gergana Noutcheva, ‘From Barcelona Process to Neighbourhood Policy. Assessment and Open Issues’, **CEPS Working Document**, No. 220, Mart 2005, <http://www.ceps.be> > (03 Mart 2007).
- Eralp, Atilla, “Avrupa Birliğinin Değişen Dinamikleri”, Voyvoda Caddesi Toplantıları 2005–2006 4 Ocak 2006, <http://www.obarsiv.com/vct_0506_atilaeralp.html > (5 Kasım 2006).
- Escribano, Gonzalo ve Josep Maria Jordan, “Sub-Regional Integration in the MENA Region and the Euro-Mediterranean Free Trade Area”, **Mediterranean Politics**, Cilt.4, No. 2, Summer 1999.
- European Commission, **The Barselona Process, Five Years on 1995–2000**, Lüksemburg, 2000.
- European Commission, “Allocation of Micro Projects”, , <http://ec.europa.eu/europeaid/projects/eidhr/pdf/eidhr_annual_work_programme_2006_annex_i_i_en.pdf > (10 Aralık 2006).
- European Commission, “Communication from the Commission: European Neighbourhood Strategy Paper,” Brussels, 12/5/2004 COM (2004) 373 Final, 2004.

- European Commission, “Communication from the Commission; Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours” Brussels, 11.03.2003, COM(2003) 104 final, 2003.
- European Commission, “Euro-Mediterranean Partnership; MEDA Programme”, <http://ec.europa.eu/europeaid/projects/med/foreword_en.htm> (10 Aralık 2006).
- European Commission, “Partnership for democracy and prosperity with the Southern Mediterranean”, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Arx0024>> (3 Temmuz 2017).
- European Commission, “European Union, Trade in goods with MEDA (excluding EU) - (Mediterranean Countries In The Euro-Mediterranean Partnership)”, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_117658.pdf> (23 Haziran 2017).
- European Commission, “The Policy: Funding”, <http://ec.avropa.eu/world/enp/faq_en.htm> (1 Kasım 2017).
- European Commission, European Neighbourhood Policy “Which Countries Already Have ENP Action Plans? What About the Others?”, <http://ec.avropa.eu/world/enp/faq_en.htm> (1 Kasım 2017).
- European Commission, “European Initiative for Democracy and Human Rights”, <http://ec.europa.eu/europeaid/projects/eidhr/eidhr_en.htm> (1 Kasım 2017).
- European Commission, “Mauritania”, <https://ec.europa.eu/europeaid/countries/mauritania_en> (19 Temmuz 2017).
- European External Action Service (EEAS), “Barcelona Declaration”, <www.eeas.europa.eu/euromed/docs/bd_en.pdf> (5 Temmuz 2017).
- European External Action Service (EEAS), “Black Sea Synergy”, <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/346/black-sea-synergy_en> (6 Temmuz 2017).
- European Commission, “Black Sea Synergy”, <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-78_en.htm?locale=en> (6 Temmuz 2017).
- European Union External Action Service, “European Neighbourhood Policy (ENP)”, <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en> (22 Haziran 2017).
- European External Action Service, “Financing the ENP”, <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/8410/financing-enp_en> (22 Haziran 2017).
- European External Action Service (EEAS), “Northern Dimension”, <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/347/northern-dimension_en> (5 Temmuz 2017).
- European Neighbourhood Policy, “Why isn’t Turkey included?”, <http://ec.europa.eu/world/enp/faq_en.htm#2> (1 Kasım 2017).

- European Neighbourhood Policy, “Geographical Coverage”, <http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm> (2 Kasım 2017).
- Eurostat, “Mediterranean Countries”.
- Eylemer, Sedef, “Akdeniz’de Ortak Bir Refah Alanı Yaratma Aracı Olarak Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi: Umut ile Gerçek Arasında”, Canan Balkır (der.), **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Mare Nostrum’dan Birarada Yaşamaya**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yayını, İzmir, 2007, s.81-107.
- Fernandez Haizam Amirah ve Richard Youngs, **The Euro-Mediterranean Partnership: Assessing the First Decade**, Real Institution Elcano, Fride 2005.
- Freedom House, “Combined Average Ratings-Independent Countries 2004”, <<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=207&year=2004>> (10 Aralık 2006).
- González, Irene Menéndez, “Arab Reform: What Role for the EU?”, Egmont Paper No. 8, Brussels, IRRI-KIIB, 2005, <www.irri-kiib.be/paperegm/ep8.pdf> (10 Aralık 2006).
- High Level Advisory Group, “Dialogue Between People and Cultures in the Euro-Mediterranean Area”, Europe Aid Cooperation Office DG, **EU-Med Report**, Issue No.68, Brussels, 2003, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_117658.pdf> (10 Aralık 2006).
- Huntington, Samuel, “The Clash of Civilizations?”, **Foreign Affairs**, Summer 1993, s. 22-49.
- İKV, **Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası**, İKV Dergisi, Ankara 1994.
- İKV, **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Mali Aracı MEDA ve Türkiye**, İKV Yayınları 169, Ankara, 2002.
- Isaac, Sally Khalifa. “EU Action in the Mediterranean: Structural Impediments Post-2011”, **Middle East Policy**, Cilt. XVIII, No. 4, Winter 2016, s. 92-102.
- Karakaş, Yusuf, **Avrupa Birliği’nde Siyasal Entegrasyon**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.
- Marchetti, Andreas, **Ten Years Euro-Mediterranean Partnership, Defining European Interests for the Next Decade**, Center for European Integration Studies, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn 2006
- Marchetti, Andreas, **The European Neighbourhood Policy Foreign Policy at the EU’s Periphery**, Center for European Integration Studies, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn, 2006.
- Marks, Jon, “The European Challenge to North African Economies: the Downside to the Euro-Med Policy”, **Perspectives on Development The Euro-Mediterranean Partnership**, George Joffe (Ed.), Frank Cass Publishers, London, 1999.

- Middle East NGO's Gateway, "Final Declaration 16th session of the Arab Summit, Held on the 22-23 May 2004 in Tunis", <<http://www.mengos.net/articles/o4/general/finalsummitdelcarationE.htm>>(20 Nisan 2007).
- Moschella, Manuela, "European Union's Regional Approach Towards Its Neighbours: the European Neighbourhood Policy vis-à-vis Euro-Mediterranean Partnership", European Neighbourhood Policy: Political, Economic and Social Issues; The Jean Monnet Centre "Euro-Med", Department of Political Studies, 2004, <<http://www.fscpo.unict.it/EuroMed/moschella.pdf>>(10 Nisan 2006).
- Nsoli, Saleh M., Amer Bisat ve Oussama Kanan, "The European Union's New Mediterranean Strategy", **Finance & Development**, 1996, <<http://www.worldbank.org/fandd/englis/pdfs>>(20 Haziran 2006).
- Pace, Michelle. "Paradoxes and contradictions in EU democracy promotion in the Mediterranean: the limits of EU normative power", **Democratization**, Cilt.16, No.1, 2009, s. 39-58.
- Paroussos, Leonidas, Kostas Fragkiadakis, Ioannis Charalampidis, Stella Tsani ve Pantelis Capros, "Macroeconomic Scenarios for the Euro-Mediterranean Area, **Mediterranean Prospects**, MEDPRO Policy Paper No. 7, 2013.
- Prodi, Romano, "A Wider Europe- A Proximity Policy as the Key to Stability", Brussels, 5-6 December 2003, <http://ec.europa.eu/comm/external_relations/news/prodi/sp02_619.htm>(23 Mayıs 2006).
- Rafaella A. Del Sarto ve Tobias Schumacher, "From EMP to ENP: What's at Stake with the European Neighbourhood Policy towards the Southern Mediterranean", **European Foreign Affairs Review**, Cilt.10,2005, s. 7-38.
- "Regulation (EU) No 232/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument", <eeas.europa.eu/sites/eeas/files/enp-regulation-11032014_en_0.pdf>(22 Haziran 2017).
- Rhein, Eberhard. "Euro-Med Free Trade Area for 2010: Whom Will It Benefit?", **Perspectives on Development The Euro-Mediterranean Partnership**, George Joffe (Ed.), Frank Cass Publishers, London, 1999.
- Said, Edward W., **Orientalism**, London, 1978.
- Schumacher, Tobias, 'Riding on the Wind of Change: The Future of the Euro-Mediterranean Partnership', **International Spectator**, No. 2, 2004.
- Quefelec, Stephane. "Euro-Mediterranean Trade in Agricultural Products", **Eurostat Statistics in Focus**, Theme 6, 2004, <<http://europa.eu.int/comm/eurostat/>>(8 Temmuz 2006), s. 1-2.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, "Yürürlükte Bulunan STA'lar", <<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/SerbestTic/SerbestTic-YururlukteBulunanSTA>> (21 Haziran 2017).

- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, “Türkiye Yatırımda Akdeniz’in Çekim Merkezi”, Erişim:18.Aralık.2006. <<http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=2068>>(18 Aralık 2006).
- U.S. Department of State, “Middle East Partnership Initiative”, <<http://mepi.state.gov/mepi/>>(12 Nisan 2007).
- United Nations Development Programme, “Towards Freedom in the Arab”, **World Arab Human Development Report 2004**, New York, United Nations Publications, 2005.
- United Nations High Commissioner for Human Rights, “Sana'a Declaration on Democracy, Human Rights and the Role of the International Criminal Court, January 2004. <http://www.ohchr.org/english/law/compilation_democracy/arab_region.htm>(28 Ocak 2007).
- United Nations Programme on Governance in the Arab Region, Alexandria Statement, March 2004, <<http://www.pogar.org/themes/reforms/documents/alexandria.pdf>> (18 Ocak 2007).
- Ülger, İrfan Kaya. **Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Williams, Allan, “Turkey: The Mediterranean Context”, **Turkey and Europe**, Canan Balkır ve Allan Williams (der.), Pinter Pub Ltd, Londra, 1993.
- World Bank Group, **Doing Business 2017: Equal Opportunity for All**, Washington, DC: World Bank. DOI: 10.1596/978-1-4648-0948-4, 2017.
- Youngs, Richard, ‘Ten Years of the Barcelona Process: A Model for Supporting Arab Reform?’, **FRIDE Working Paper**, No. 2, Madrid, January 2005.
- Youngs, Richard. “20 Years of the Euro-Med Partnership”, 18.05.2015, <<http://carnegieeurope.eu/2015/05/18/20-years-of-euro-mediterranean-partnership-pub-60337>> (2 Temmuz 2017).
- Youngs, Richard. “European Approaches to Security in the Mediterranean”, **The Middle East Journal**, Cilt.57, No. 3, Summer, 2003.
- Zaim, Fouad, “The Third Generation of Euro-Mediterranean Association Agreements: A View from the South”, **Mediterranean Politics**, Cilt.4, No. 2, Summer, 1999.